

В.Л. Сутковий
Т.М. Філіпенко

Правознавство

(ПРАКТИЧНИЙ
КУРС)

Підручник
для 9 класу
загальноосвітніх
навчальних
закладів

*Рекомендовано
Міністерством освіти
і науки України*

Київ
«Генеза»
2009

ББК 67я721
С90

*Рекомендовано Міністерством освіти і науки України
(наказ МОН України № 56 від 02.02.2009 р.)*

**Видано за рахунок державних коштів.
Продаж заборонено**

Незалежні експерти:

УСЕНКО Ігор Борисович, заслужений юрист України, завідувач відділу історико-правових досліджень Інституту держави і права ім. В.М. Корецького НАН України, кандидат юридичних наук, професор;
ЧУБУКОВА Тетяна Олександрівна, старший науковий співробітник Інституту педагогіки АПН України, кандидат педагогічних наук;
ПАШКОВСЬКИЙ Ігор Андрійович, методист Кримського республіканського ІІПО;
ГАНУТА Оксана Миколаївна, методист методичного кабінету відділу освіти Уманської міської ради Черкаської області;
ШАЙТАН Олександр Данилович, вчитель ліцею ХДУ, завідувач кафедри історії і правознавства;
ДОРОНЮК Леся Богданівна, вчитель-методист СЗОШ І–ІІІ ст. № 1 Рогатинської районної ради Івано-Франківської області.

Відповідальні за підготовку підручника до видання:

ЄВТУШЕНКО Раїса Іванівна, головний спеціаліст МОН України;
ГАЛЕГОВА Олена Валеріївна, методист вищої категорії Інституту інноваційних технологій і змісту освіти.

Сутковий, В.Л.

С90 **Правознавство (практичний курс):** підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл. / В.Л. Сутковий, Т.М. Філіпенко. – К.: Генеза, 2009. – 216 с.

ISBN 978-966-504-924-1.

Підручник підготовлено відповідно до чинної програми з правознавства для 9-го класу. Він сприятиме правовому вихованню та формуванню правової свідомості учнів, озброїть їх уміннями діяти в різних життєвих ситуаціях відповідно до вимог норм права. Матеріал викладений з урахуванням вікових особливостей учнів 9-х класів та направлений на оволодіння ними найважливішими поняттями і термінами, вироблення основ правомірної поведінки.

Підручник сприятиме розвитку критичного мислення, рефлексії, уміння розмірковувати. Під час користування підручником учням допоможуть піктограми.

ББК 67я721

© Сутковий В.Л., Філіпенко Т.М.,
2008

© Видавництво «Генеза»,
оригінал-макет, 2009

ISBN 978-966-504-924-1

§ 1. Вступ

Шановні дев'ятикласники!

Сьогодні ви починаєте опановувати одну з найдавніших наук – *правознавство*. Право виникло паралельно з появою держави як основний нормативний регулятор суспільних відносин. Тобто воно, як і держава, є продуктом суспільного розвитку. Звичаї, моральні й релігійні норми відійшли на другий план, надаючи перевагу правовому регулюванню відносин.

Сучасне українське суспільство потребує від громадянина високої правової культури. Цю мету може забезпечити правова освіта, яка спрямована на отримання знань, навичок, ціннісних орієнтацій, необхідних людині для реалізації життєвих завдань.

Підручник, який ви тримаєте в руках, надасть вам практичні навички застосування права і законів України. Автори намагалися націлити вас на отримання інформації, що орієнтована на життєві потреби та на здобуття досвіду практичних дій щодо вирішення конкретних проблем.

Метою підручника «Правознавство (практичний курс)» є формування елементів правової культури, правових орієнтирів та правомірної поведінки.

Завданнями курсу є:

- знайомство з правом та його важливою роллю в житті суспільства;
- усвідомлення найважливіших понять і термінів юридичної науки;
- сприяння формуванню демократичних цінностей та активної громадянської позиції;
- формування вміння використовувати правові знання для реалізації та захисту своїх прав і законних інтересів, здійснення вибору моделі поведінки у життєвих ситуаціях, орієнтуючись на норми права;

- заохочення до свідомого використання, застосування й дотримання правових норм.

Вивчаючи курс, ви познайомитеся з наступними розділами:

Розділ 1. Правила і закони у суспільстві та твоєму житті.

Розділ 2. Ти – людина, значить, маєш права.

Розділ 3. Ти і цивільно-правові відносини.

Розділ 4. Закони в житті твоєї сім'ї.

Розділ 5. Твої права у трудових відносинах.

Розділ 6. Твої орієнтири в адміністративному та кримінальному праві.

Розділ 7. Твоя подорож у світ юридичних професій.

Користуватися підручником вам допоможуть піктограми. Переглянувши пояснювальну записку щодо застосування цих позначень, ви зможете вільно орієнтуватися в структурі підручника.

Як застосувати піктограми

Проблемне питання

Допоможе краще зорієнтуватися в темі, яка розглядатиметься.

Наші очікування

Рубрика має на меті спрогнозувати результати уроку, спланувати ваші дії задля успішного засвоєння матеріалу.

Норма закону

Містить поняття. Пропонується вивчити терміни, що опрацьовуються на уроці.

Для допитливих (з історії поняття)

Рубрика може містити дослівний переклад терміна, історію його появи, цікаві подробиці.

Буква закону

Подані фрагменти юридичних документів, що познайомлять вас з конкретною правовою нормою.

Перевірте себе

Рубрика пропонує відповісти на запитання й виконати завдання під час уроку.

Працюємо разом

Ви виконуєте запропоновані завдання.

Розв'яжіть ситуацію

Побачивши цей символ, потрібно не тільки розв'язати певну ситуацію, а й скористатися запропонованим алгоритмом діяльності: розглянути певне коло питань, проаналізувати юридичні джерела, якими слід керуватися саме в цьому випадку. Це завдання підвищеного рівня складності, й ви можете їх виконувати під керівництвом учителя.

Домашнє завдання

Рубрика роз'яснює завдання домашньої роботи, рекомендує джерела і прийоми роботи з ними. Іноді рекомендуються форми перевірки виконання поставленої проблеми.

****** Дві зірочки означають, що це завдання підвищеної складності. Виконувати можна за вашим бажанням.

Сподіваємося, що цей підручник стане вашим помічником у складних життєвих ситуаціях і допоможе порадою та корисною інформацією.

Бажаємо успіхів у навчанні!

Розділ 1

ПРАВИЛА І ЗАКОНИ У СУСПІЛЬСТВІ ТА ТВОЄМУ ЖИТТІ

§ 2. Що таке правила та як вони виникають

Наші очікування

- Пояснювати, що таке правила (норми) та як і чому вони виникають.
- Наводити приклади різноманітних соціальних норм.
- Висловлювати ставлення до правил та їх дотримання.

1. Чому і як виникають правила

Проблемне питання

Прочитайте вірш:

Ти ідеш на іменини?
Подарунки не бери.
Річ красиву і корисну
Ти для себе збережи.
Підсідай до торта ближче,
Теревенів не заводь –
За розмовою цукерок
Ти багато не з'їси.

А щоб часом не вдавитись,
Вибирай дрібні шматки.
Відклади ножа й виделку –
В ложку більше набереш.
Карамельок і горіхів
Повні жмені нагрібай,
Можеш все, окрім варення,
Накладати до кишень.

За допомогою методу «уявний мікрофон» дайте відповіді на запитання та виконайте завдання:

1. Знайдіть у тексті вірша порушення правил поведінки.
2. Як ви будете себе почувати поряд з людиною, яка тим чи іншим чином порушує правила етичної поведінки?
3. Навіщо існують правила?

Для допитливих (з історії поняття)

Тлумачний словник дає визначення поняття «правила»:

- термін, в якому відображається закономірність явищ (граматичні правила, правила арифметики);
- постанова, припис, наказ, що встановлює певний порядок (правила внутрішнього розпорядку, правила вуличного руху);
- склад думок, норма поведінки, звичка.

Правила виникають паралельно з формуванням суспільства. Вони існують як регулятор суспільних відносин. Ще за первісного ладу існували певні звичаї, моральні й релігійні норми. Але з появою держави вони відходять на другий план, надаючи перевагу правовому регулюванню суспільних відносин.

Перевірте себе

Закінчіть думку: «Не роби для іншого того, чого ти не хочеш, щоб...».

2. Які правила існують у суспільстві

Для того щоб жити серед інших людей (тобто у суспільстві), ви повинні дотримуватися певних норм поведінки, які існують.

Загальні правила поведінки, що склалися в певному суспільстві, називають *соціальними нормами*.

Норма закону

Соціальні норми – це правила поведінки загального характеру, які виникли в процесі історичного розвитку, регулюють різні сфери суспільних відносин та забезпечуються різноманітними засобами соціального впливу.

Виділяють такі види соціальних норм:

Норми права – норми, які встановлюються державою та охороняються нею

Норми моралі – правила, які складаються в суспільстві під впливом громадської думки відповідно до уявлень людей про добро і зло і забезпечуються через внутрішнє переконання та засоби громадського впливу

Релігійні норми – правила, що регулюють поведінку і культові дії, які засновані на вірі в існування Бога

Корпоративні норми – правила, які встановлюються і забезпечуються об'єднаннями громадян

Звичаї – правила поведінки, які склалися історично, закріплені внаслідок постійного повторення

Працюємо разом

Опрацюйте текст (кожна група отримує один текст), дайте відповіді на запитання та виконайте завдання:

1. Який вид соціальних норм відображений у вашому тексті?
2. Дайте визначення цього виду соціальної норми.
3. Знайдіть у тексті підтвердження вашої думки.

Свято Івана Купала (7 липня) відзначала переважно молодь. Святкування починалось із прикрашання купальського дерева на березі річки, ставка – купайлиці, для чого обиралася вишня, верба або чорноклен. Дівчата прикрашали його стрічками, завивали з гілок вінки. Вони ж робили й ляльку Марену. Довкола дерева водили «кривого танцю», співали купальських пісень, їли обрядову страву – варені яйця або яєчню.

Вечері запалювали вогнище. Після завершення святкування купайлицю підпалювали й недогорілою топили у воді. Купальська ніч вважалася чарівною, в цей час, за повір'ям, цвіте квітка папороті. Хто її має, той все на світі знає, може знайти будь-який скарб і тому багатство до рук іде.

Із «Статуту Українського реєстрового козацтва»

Українське реєстрове козацтво – міжнародна національно-патріотична і оборонно-спортивна організація. Воно є продовжувачем ідейних, духовних і моральних засад українських козаків, їхніх традицій.

Дійсним козаком (членом організації) має право бути: нащадок українського козацького роду, а також громадяни України або українці української діаспори з 18-річного віку, які стоять на засадах захисту державності України, пройшли випробувальний термін один рік і виявили себе як такі, що мають глибокі українські патріотичні переконання, мають за мету розбудову і захист самостійної, незалежної, соборної демократичної держави, прийняли присягу Українського козака і здійснюють суспільно корисну для України діяльність.

Церкви на Трійцю неначе перетворювалися на гаї. Уздовж стін та іконостаса рядами ставили зрубані молоді берізки, образи прикрашали живими квітами, підлогу покривали луговими травами. Духівництво облачалось в зелені парчеві шати, жінки вбиралися в цей день переважно в одяг зеленого кольору. Дівчата вплітали в коси зелені стрічки.

На службі стояли з букетами квітів. Уклінні молитви священика слухали, стоячи на колінах та опустивши голову на букет квітів. Уважалося, що в цей час у людини повинно бути стільки сліз каяття за свої гріхи, щоб на кожную квітку впала сльозинка – «роса благодаті».

Кожному гарантується право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань. Кожен має право вільно збирати, зберігати, використовувати і поширювати інформацію усно, письмово або в інший спосіб – на свій вибір.

Із казки «Сірко»

... В одного чоловіка був собака Сірко – дуже старий. Увесь вік вірою і правдою служив пес хазяїну. Бачить хазяїн, що з собаки вже нічого не буде, – прогнав його від себе.

Никає Сірко полем і так йому гірко! Коли ж підходить вовк та й питає:

– Чого ти тут ходиш?

– Що ж, брате, – Сірко йому відказує, – прогнав мене хазяїн, то й ходжу...

3. У чому призначення правил

Працюємо разом

1. Виконайте завдання за поданим алгоритмом і презентуйте свій варіант відповіді класові:

- виберіть один із варіантів шкідливих порад;

- переробить вірш таким чином, щоб його можна було назвати «Корисною порадою»;
- чому поет пропонує саме шкідливі поради?
- пригадайте, чи були випадки, коли ви порушували правила. Чи зачіпало це інтереси інших людей? Як почували себе в таких випадках люди, права яких ви порушили? Чи хотіли б ви бути на їхньому місці?

Варіанти порад.

1) Ти навідався у гості?
Тож вітатися не здумай,
Ані «дякую», ні «прошу»
В жоднім разі не кажи.	Відвернись, надувши губи.
Хай там що – ні пари з вуст!
І ніхто тобі не скаже,
Що базіка ти й брехун.
2) Ну навіщо мити руки,
Шию, вуха і обличчя?
Ця безглузда процедура –
Лиш розтринькування сил.
Руки стануть знов брудними,
Замазуриться лице,	І під нігтями невдовзі
Можна сіяти горох.
Причесатись і постригтись?
Хто придумав це безглуздя?
Стану дідом – буду лисий,
І не треба гребінця.
3) Якщо батьки
Ведуть тебе до зубника,
Ти в них пощади не благай
І марних сліз не лий.
Мовчи, неначе партизан,	Й так міцно зуби зціп,
Щоб найсильніший кат-
дантист
Їх зроду не розтис.
4) Якщо десь ти вибив шибку,
Зізнаватися не квапся.
Зачекай, чи не почнуться
Раптом дії бойові.	Артилерія бабахне,
Всі шибки повилітають –
Й за одну розбиту шибку
Не згадає вже ніхто.
5) Якщо друг твій чи знайомий
Кашля, шмаркає і чхає,
Обніми його – й до школи
Тижнів два не треба йти.	

2. Прочитайте уривок. Використовуючи метод «прес» (за структурою: позиція, обґрунтування, приклад, висновки), аргументуйте свою позицію з питання: «Чому дріб'язкове виконання наказів призводить до зупинки робіт на виробництві?»

«Існує багато видів страйків. У польському варіанті робітники, приймаючи рішення страйкувати, припиняють відвантаження продукції, в італійському – починають працювати дуже повільно, а в шведському – досить ретельно виконують усі приписи. Результатом такого страйку є повна зупинка робіт і хаотичність у процесі виробництва».

Домашнє завдання

Узявши за зразок афоризм із повісті А. де Сент-Екзюпері «Маленький принц»: *«Є таке незмінне правило. Встав уранці, умився, привів себе у порядок – і відразу ж наведи лад на своїй планеті»*, складіть свій «Кодекс поведінки».

Напишіть його на сувої й приготуйтеся захистити на наступному уроці.

§ 3. Що таке право

Наші очікування

- Розтлумачувати поняття «право».
- Пояснювати, що таке галузь права та норма права.
- Наводити приклади правових норм та розрізняти їх види.
- Характеризувати правові відносини та наводити приклади правових ситуацій.
- Висловлювати свою оцінку ролі права в житті людей.

Проблемне питання

- Як називався перший збірник законів на території нашої Батьківщини?
- Як ви вважаєте, чому Ярослав Мудрий започаткував саме таку назву для зводу законів?

1. Що таке право

Для допитливих (з історії поняття)

Слово «право» в українській мові не випадково має спільний корінь із словами «правда», «правильно», «справедливість».

Подібне значення вкладали в це поняття й інші народи:

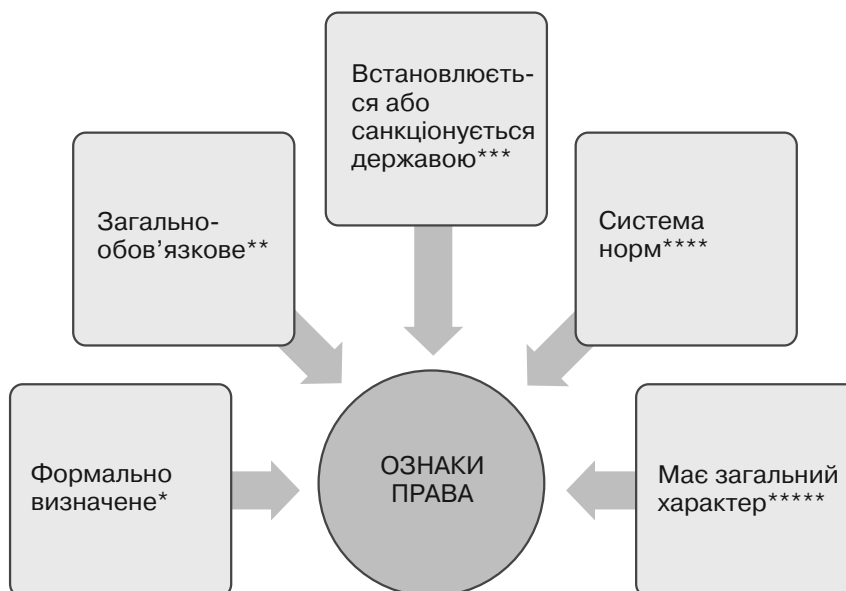
1. За визначенням давньокитайського філософа Конфуція, «право та справедливість полягають у тому, щоб кожен мав і робив своє так, щоб ніхто не мав чужого і не позбавлявся свого».

2. Римські юристи зазначали: «Право є мірилом правильного, і все, що суперечить мірилу правильного, є несправедливим».

У сучасній науці термін «право» використовується в декількох значеннях:

- як соціально-правові домагання людей;
- як система юридичних норм;
- як офіційно визнані можливості тощо.

Для того щоб дати найбільш узагальнююче визначення терміна, потрібно зрозуміти специфічні ознаки права, його найважливіші властивості, які характеризують його як систему регулювання суспільних відносин.

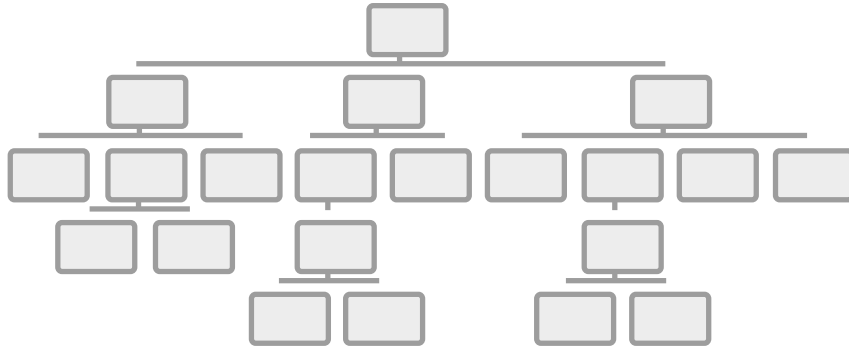

* Ця ознака свідчить, що право – це не ідеї або думки, а реальність, що втілюється в конкретних нормативно-правових актах (тобто набуває певної форми: закону, постанови, указу, розпорядження, рішення, наказу тощо).

** Правові приписи не довільні, вони чітко визначені у відповідних чинних нормах, які є обов'язковими для виконання всім населенням, що проживає на території певної держави.

*** Єдиний різновид норм, який офіційно схвалюється державою чи народом у ході референдуму.

**** Право – це складне системне утворення, яке можна позначити за допомогою розгалуженої схеми:

Відсутність хоча б одного з елементів спотворює право, і воно втрачає властивість ефективного регулятора суспільних відносин і поведінки людей.

***** Правові норми не націлені на конкретну особистість, а передбачають рівність усіх перед законом. Вони поширюються на необмежену кількість однотипних випадків.

🔗 Працюємо разом

Ознайомившись із ознаками права й згадавши матеріал попереднього уроку, можемо сформувати поняття за логічною схемою:

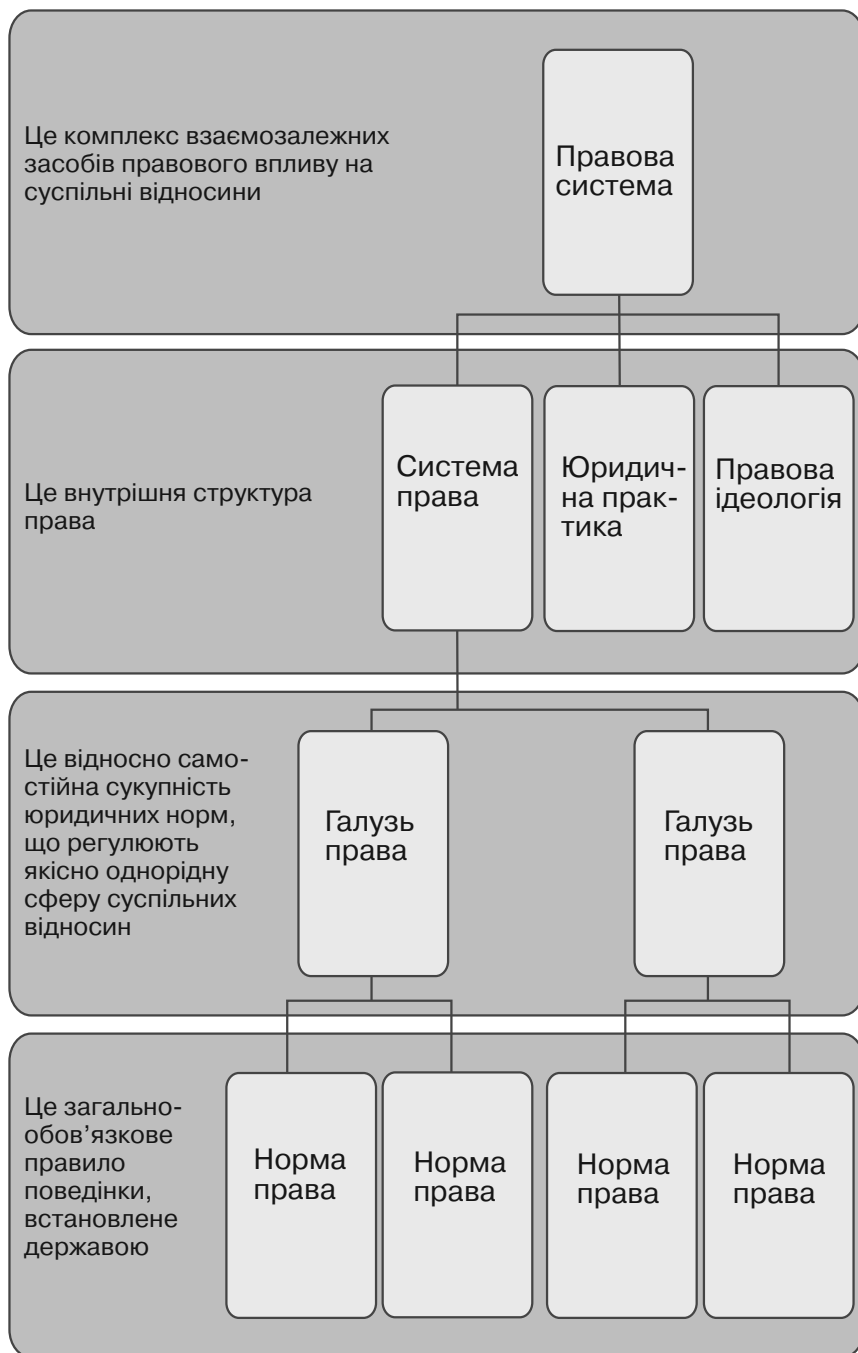
Право –	<ul style="list-style-type: none"> • ? • ?
це особливий вид _____	<ul style="list-style-type: none"> • ? • ?
що характеризується наступними ознаками:	<ul style="list-style-type: none"> • ? • існує з метою впорядкування суспільних відносин

2. Норми права та галузі права

У кожній державі в силу її правової культури та звичаїв історично складається своя *правова система*. Остання має досить розгалужену структуру.

При класифікації норм права найбільш загальною підставою для систематизації є поділ за галузевою ознакою.

Основні елементи правової системи

ПРАВОЗНАВСТВО (практичний курс)

Конституційні	Закріплюють основи державного і суспільного ладу
Адміністративні	Регулюють відносини, що складаються у сфері виконавчо-розпорядчої діяльності
Цивільно-правові	Регулюють особисті немайнові і майнові відносини між громадянами
Кримінальні	Визначають види суспільно небезпечних діянь і покарань до осіб, що їх скоїли
Трудові	Регулюють відносини, що складаються між працівником і власником
Інші	Екологічні, земельні, фінансові, сімейні, господарські, житлові тощо

? Перевірте себе

Правові норми, як цеглини у будівлі, складають кожен галузь права. Прочитайте приклади правових норм, подумайте, до якої галузі права відноситься та чи інша норма. Заповніть таблицю.

?	Батьки зобов'язані піклуватися про здоров'я дитини, її фізичний, духовний та моральний розвиток
?	Забороняється залучати працівників молодше 18 років до нічних, наднормових робіт і робіт у вихідні дні
?	Неповнолітня особа має право самостійно розпоряджатися своїм заробітком, стипендією або іншими доходами
?	Україна є республікою
?	Хуліганство – грубе порушення громадського порядку, що супроводжується особливою зухвалістю чи винятковим цинізмом

3. Які суспільні відносини називають правовими

Працюємо разом

1. Прочитайте запропоновані ситуації.

Учениця 9-Б класу не привіталася з учителькою сусідньої школи.

Семирічний хлопчик відмовився від пропозиції батьків піти колядувати до бабусі.

Громадянка Н., член партії, на прохання лідера місцевого осередку партії погодилася виступити на мітингу проти знесення паркової зони, але за сімейними обставинами не змогла взяти участь у цьому заході.

Якими соціальними нормами регулюються запропоновані ситуації?

2. Придумайте й розіграйте в ролях ситуацію, яка б вирішувалася за допомогою правових норм. Отримайте від вчителя напрямок роботи за галузями права:

- цивільне право – купівля телевізора;
- сімейне право – укладання шлюбу;
- конституційне право – отримання громадянства України;
- конституційне право – призов на військову службу тощо.

Суспільні відносини – складне і багатогранне явище, яке може об'єднувати різні суспільні інтереси і потреби. Одні з них регулюються правом, а інші – ні. Правовідносини відображають ті конкретні життєві ситуації між людьми, які визначаються нормами права.

Норма закону

Правовідносини – це врегульовані нормами права суспільні відносини, учасники яких мають суб'єктивні права і юридичні обов'язки.

Перевірте себе

Складіть самостійно формулу із запропонованих складових: юридичний факт; правовідносини; норма права.

Дайте визначення термінам. Яке поняття вам ще не знайоме?

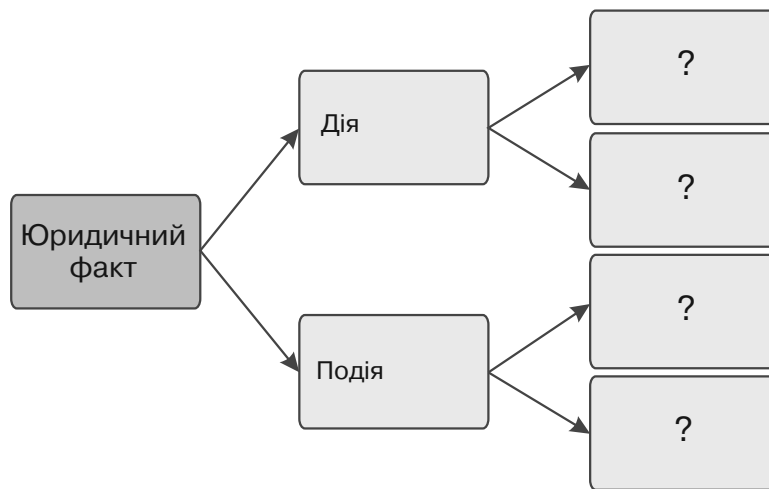
Існування правовідносин пов'язане з юридичними фактами.

📖 Норма закону

Юридичні факти – конкретні життєві обставини, передбачені правовими нормами, що призводять до виникнення, зміни чи припинення правовідносин. Одні юридичні факти залежать від волі суб'єктів правовідносин (дії), інші – ні (події).

❓ Перевірте себе

Розгляньте ситуації й заповніть схему.

Ситуації.

1. У пологовому будинку міста N народився хлопчик.
2. Громадянин П. був зарахований студентом на юридичний факультет Київського національного університету ім. Т. Шевченка.
3. У результаті повені влітку 2008 р. жителі села Черногузи, що на Буковині, залишилися без домівок.
4. Громадяни С. і К. урочисто зареєстрували шлюб.

🏠 Домашнє завдання

Підготуйтеся до конкурсу на кращу доповідь (до 2 хв) за темою «Роль права в житті людей». Працювати потрібно в групі, розподіливши ролі – Доповідач, Референти (2 учні, які складуть текст промови), Аналітики (2 учні, які підберуть матеріал для тексту доповіді), Тренер з риторики (учень, який зможе підготувати Доповідача до промови, контролюючи його мовлення й час).

§ 4. Що таке закон. Як приймаються закони

Наші очікування

- Давати пояснення терміна «закон» та називати його основні ознаки.
- Визначати послідовність етапів законодавчого процесу.
- Розрізняти закони та підзаконні акти.
- Аналізувати ситуації, що регулюються підзаконними актами, пояснюючи їх застосування.

Проблемне питання

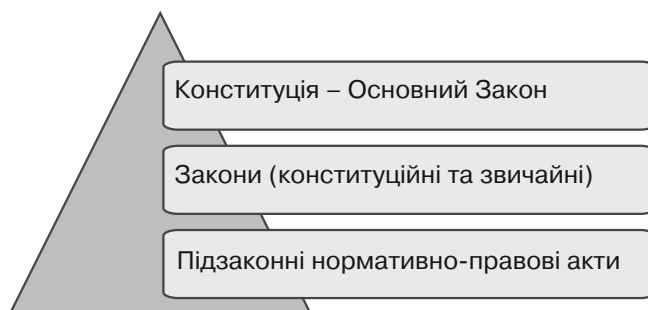
- Чи тотожні поняття «право» і «закон»?

1. Що таке закон

Зміст права як виду соціальних норм поступово формується і наповнюється суспільством. Але надання нормативної форми, тобто зведення волі суспільства в закон, здійснюється державою. Правовий зміст, не зведений в закон, не має гарантій реалізації, втілення в життя. Він залишиться лише словом або думкою, на сторожі яких не буде стояти держава.

В юридичній науці такі категорії, як «право» і «закон (законодавство)», з одного боку, тісно пов'язані, а з іншого – мають певні відмінності. Головна відмінність у тому, що *право* – це система норм, санкціонована державою, а *законодавство* – це спосіб закріплення та формального вираження цих норм.

За формальними ознаками різних за юридичною силою актів, що приймаються нормотворчими органами держави, законодавство має ієрархічну структуру. Вона складається з таких основних елементів:

Ключове поняття в цій ієрархічній схемі – закон, який має певні особливості порівняно з іншими актами, що приймаються державними органами.

Норма закону

Закон – це нормативно-правовий акт, прийнятий законодавчим органом державної влади (парламентом) або референдумом, що регламентує найважливіші сфери суспільних відносин і має вищу юридичну силу.

Працюємо разом

Права «Відчуй себе законодавцем». Алгоритм дій:

- створіть проекти «Які права я хочу мати як учень загальноосвітньої школи», «Обов'язки учнів»;
- ознайомтеся зі ст. 51 Закону України «Про освіту» (Права вихованців, учнів, студентів). Підготуйтеся порівняти перший проект зі статтею Закону України;
- ознайомтеся зі ст. 52 Закону України «Про освіту» (Обов'язки вихованців, учнів, студентів). Підготуйтеся порівняти запропонований другий проект зі статтею Закону України.

Презентуйте проекти. Для кращого представлення результатів використовуйте дошку, аркуш ватману або зробіть комп'ютерну презентацію.

У завершальному обговоренні дайте відповіді на запитання.

1. Чи збігалися зазначені вами права учнів з чинним законодавством?
2. Наскільки великий тягар обов'язків ви як учні добровільно брали на себе?
3. Чи обтяжує українське законодавство учнів обов'язками у порівнянні з вашим проектом?

4. Чи відчули ви себе майбутніми законодавцями, виконуючи цю вправу?

 Буква закону

Витяг із Закону України «Про освіту» (використовується в процесі виконання вправи «Відчуй себе законодавцем»).

Закон України «Про освіту»

Ст. 51. Права вихованців, учнів, студентів...

Вихованці, учні, студенти мають гарантоване державою право на:

- навчання для здобуття певного освітнього та освітньо-кваліфікаційного рівнів;
- вибір навчального закладу, форми навчання, освітньо-професійних та індивідуальних програм, позакласних занять;
- користування навчальною, науковою, виробничою, культурною, спортивною, побутовою, оздоровчою базою навчального закладу;
- доступ до інформації в усіх галузях знань;
- участь у науково-дослідній, дослідно-конструкторській та інших видах наукової діяльності, конференціях, олімпіадах, виставках, конкурсах;
- особисту або через своїх представників участь у громадському самоврядуванні, в обговоренні, вирішенні питань удосконалення навчально-виховного процесу, науково-дослідної роботи, призначення стипендій, організації дозвілля, побуту тощо;
- участь в об'єднаннях громадян;
- безпечні і нешкідливі умови навчання та праці;
- трудову діяльність у встановленому порядку в позаурочний час;
- захист від будь-яких форм експлуатації, фізичного та психічного насильства, від дій педагогічних та інших працівників, які порушують права або принижують їх честь і гідність.

Ст. 52. Обов'язки вихованців, учнів, студентів...

Обов'язками вихованців, учнів, студентів є:

- додержання законодавства, моральних, етичних норм;
- систематичне та глибоке оволодіння знаннями, практичними навичками, професійною майстерністю, підвищення загального культурного рівня;
- додержання статуту, правил внутрішнього розпорядку навчального закладу.

2. Як приймаються закони

Як ви розумієте висловлювання: «Законодавча діяльність за своєю природою уподібнюється старості, що ходить обережно і підозріло зиркає»?

Стадії законодавчого процесу

Ст. 93 Конституції України. Право законодавчої ініціативи у Верховній Раді належить Президентові України, народним депутатам України та Кабінету Міністрів України

1. Законодавча ініціатива

Ст. 89 Конституції України. Верховна Рада України для здійснення законопроектної роботи... створює з числа народних депутатів комітети Верховної Ради України

2. Підготовка законопроекту

Законопроект, як правило, розглядається на пленарних засіданнях Верховної Ради України у трьох читаннях

3. Обговорення законопроекту у Верховній Раді України

Ст. 91 Конституції України. Верховна Рада приймає закони, постанови та інші акти більшістю від її конституційного складу, крім випадків, передбачених Конституцією

4. Прийняття та обговорення закону

Норма закону

Законодавчий процес – це встановлений порядок діяльності спеціально уповноважених державних органів з приводу створення, зміни або скасування законів.

У кожній країні законодавчий процес має свої особливості. Проте він суворо регламентується за допомогою конституції, чинних законів тощо.

Працюємо разом

Заповніть схему. Для роботи необхідно спиратися на текст ст. 94 Конституції України. В Україні виділяють наступні етапи законодавчого процесу.

Для допитливих (з історії поняття)

Офіційне оприлюднення закону, яке здійснює глава держави, іноді називають *промульгацією закону* (від лат. *promulgatio* – публічне оголошення). Способом офіційного оприлюднення законів є їх публікація у «Відомостях Верховної Ради України», «Офіційному віснику України» та газетах «Голос України» і «Урядовий кур'єр».

Перевірте себе

Розташуйте в логічній послідовності етапи законодавчого процесу.

1. Підготовка законопроекту.
2. Прийняття закону.
3. Обговорення проекту закону на пленарних засіданнях.
4. Законодавча ініціатива.
5. Офіційне оприлюднення.
6. Підписання.

3. Підзаконні акти та їх значення для життя громади

Закон має найвищу юридичну силу в системі нормативних актів країни. Будь-який інший правовий акт приймається *на підставі, на виконання і відповідно до закону*.

На підставі закону означає у суворій відповідності з ним. Ця формула відбиває одну загальну рису змісту *підзаконних* нормативних актів – вони *базуються на законі*, а також одну особливість їхньої юридичної сили – вони *закону не суперечать*.

На виконання закону – з метою організації виконання закону.

Формули підзаконності означають відповідність підзаконних нормативних актів не тільки законам, а й іншим актам, що мають більшу юридичну силу. Однак головною вимогою, що висувається до підзаконних актів, є вимога відповідності передусім законам.

Норма закону

Підзаконний нормативний акт – це письмовий документ уповноваженого суб'єкта, прийнятий на підставі та на виконання закону, в якому закріплені правила поведінки загального характеру, що забезпечуються державою.

Підзаконні акти можуть набувати таких форм:

- постанов парламенту;
- указів і розпоряджень Президента України;

- постанов Кабінету Міністрів України;
- інструкцій та нормативних наказів міністерств;
- нормативних актів місцевих органів державної виконавчої влади;
- рішень місцевих рад.

Працюємо разом

Співвіднесіть статтю Конституції України чи закон з підзаконним актом, що був прийнятий на виконання відповідного закону.

1. Закон України «Про освіту»	
2. Конституція України ст. 106. п. 25. Президент України нагороджує державними нагородами, встановлює президентські відзнаки та нагороджує ними	
3. Закон України «Про місцеве самоврядування в Україні»	

Тексти підзаконних актів.

А.

Рішення виконавчого комітету
Курахівської міської ради
Мар'їнського району Донецької області
Про організацію оздоровлення, відпочинку
та зайнятості дітей і підлітків улітку 2008 р.

Розглянувши інформацію про організацію оздоровлення відпочинку, та зайнятості дітей і підлітків улітку 2008 р., виконком Курахівської міської ради відзначає, що навчальними закладами та підприємствами міста проведена робота щодо організації оздоровлення, відпочинку та зайнятості дітей і підлітків улітку 2008 р. При загальноосвітніх школах міста та Курахівському НВК будуть створені пришкільні табори з денним перебуванням та харчуванням для школярів молодших класів.

Підприємствами міста виділено 274 путівки в табори відпочинку та дитячі оздоровчі центри: «Сонячний», «Веселий», «Святі гори», «Берег», «Чайка», «Морська республіка», розташовані в Донецькій області та АРК, з метою оздоровлення дітей працівників підприємств. 97 дітей працівників Курахівської ТЕС та міської лікарні будуть оздоровлені в санаторії-профілакторії ТОВ «Социс».

Водночас при вирішенні питань оздоровлення виникли певні проблеми. Невеликою залишається кількість путівок, придба-

них для оздоровлення дітей працівників інших, крім Курахівської ТЕС, підприємств. Деякі підприємства взагалі відмовилися з різних причин отримати путівки...

Б. Витяг із Указу Президента України
№ 804/2008.

Про відзначення державними нагородами України спортсменів, тренерів та фахівців національної збірної команди України на XXIX літніх Олімпійських іграх

За досягнення високих спортивних результатів на XXIX літніх Олімпійських іграх у Пекіні (Китайська Народна Республіка), виявлені мужність, самовідданість та волю до перемоги, піднесення міжнародного авторитету України постановляю:

Нагородити орденом «За заслуги» III ступеня

АЙВАЗЯНА Артура Суреновича – олімпійського чемпіона зі стрільби кульової

ДОБРИНСЬКУ Наталію Володимирівну – олімпійську чемпіонку з легкої атлетики

ЖОВНІР Ольгу Богданівну – олімпійську чемпіонку з фехтування

ЛОМАЧЕНКА Василя Анатолійовича – олімпійського чемпіона з боксу

ОСИПЕНКО-РАДОМСЬКУ Інну Володимирівну – олімпійську чемпіонку з веслування на байдарках та каное

ПЕТРИВА Олександра Святославовича – олімпійського чемпіона зі стрільби кульової

ПУНДИК Галину Василівну – олімпійську чемпіонку з фехтування

РУБАНА Віктора Геннадійовича – олімпійського чемпіона зі стрільби з лука

ХАРЛАН Ольгу Геннадіївну – олімпійську чемпіонку з фехтування

ХОМРОВУ Олену Миколаївну – олімпійську чемпіонку з фехтування

Президент України *Віктор ЮЩЕНКО*

4 вересня 2008 року

В.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

НАКАЗ

м. Київ

27.08.2008

№ 780

Про призначення стипендій
Президента України переможцям
Всеукраїнських учнівських олімпіад
з базових навчальних предметів
і Всеукраїнського конкурсу-захисту
науково-дослідницьких робіт учнів-
членів Малої академії наук України
у 2008 році

На виконання Указу Президента від 16.05.2006 №398/2006 «Про положення про стипендії Президента України для переможців Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових навчальних предметів і Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України», постанови Кабінету Міністрів України від 05.03.2008 № 165 «Деякі питання стипендіального забезпечення», відповідно до підсумків IV етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових дисциплін 2007–2008 н.р., затверджених наказом міністерства від 31.05.2008 № 486, та підсумків III етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України у 2008 році, затверджених наказом міністерства від 15.05.2008 № 414,

НАКАЗУЮ:

1. Призначити стипендії Президента України переможцям IV етапу Всеукраїнських учнівських олімпіад з базових навчальних предметів і III етапу Всеукраїнського конкурсу-захисту науково-дослідницьких робіт учнів-членів Малої академії наук України у 2008 році (додаток 1,2), які показали найкращі результати відповідно у кожному класі та секції згідно з визначеною квотою (додаток 3,4) та продовжують подальшу освіту в Україні.

У разі, коли стипендіат має право на призначення кількох академічних стипендій, виплачується одна – більша за розміром...

Міністр

І.О. Вакарчук

 Домашнє завдання

1. Занотуйте тези відповіді на запитання: для чого ми повинні знати закони?

2. Підготуйтеся обговорити в групах ст. 19 Конституції України: «...ніхто не може бути примушений робити те, що не передбачено законодавством» та ст. 60: «Ніхто не зобов'язаний виконувати явно злочинні розпорядження чи накази».

**§ 5. Яка поведінка є правомірною.
Що таке правопорушення**

Наші очікування

- Пояснювати поняття «правомірна поведінка», «правопорушення».
- Описувати ознаки правопорушення та називати їхні види.
- Аналізувати правові ситуації щодо правопорушень.
- Оцінювати вчинки та поведінку учасників ситуацій з точки зору їх правомірності.

1. Яка поведінка є правомірною

Суспільні відносини є результатом життєдіяльності людей, їх поведінки в суспільстві. Поведінка людей має надзвичайно різні форми вираження, інтенсивність, мотиви, цілі, наслідки.

Переважає більшість громадян діє відповідно до правових приписів. Таку поведінку називають *правомірною*.

Для того щоб зрозуміти, яка поведінка є правомірною, потрібно з'ясувати її особливості (ознаки).

Ознаки правомірної поведінки

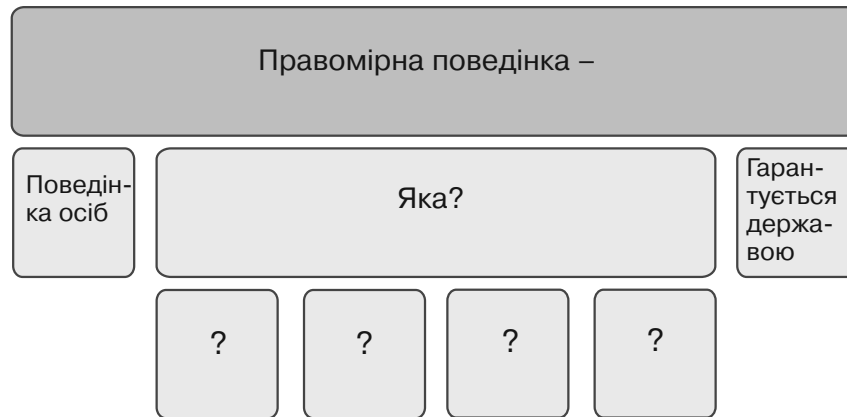
Ознаки правомірної поведінки	Пояснення	Приклади	Свої приклади
Соціально корисна	Дії особи повинні відображати спосіб життя, бути корисними для нормального функціонування суспільства	Здобуття освіти, материнство або батьківство	

Продовження таблиці

Ознаки правомірної поведінки	Пояснення	Приклади	Свої приклади
Об'єктивно необхідна	За її відсутності держава не зможе виконувати свої функції	Захист Батьківщини, виконання трудових обов'язків, дотримання правил дорожнього руху	
Бажана для суспільства	Вказана поведінка закріплюється не як обов'язок, а як право	Участь у виборах, укладання шлюбу	
Можлива правомірною соціально допустима поведінка	Держава не зацікавлена в поширенні такої поведінки. Проте ці дії правомірні, дозволені законом. А тому можливість їх здійснення забезпечується державою	Страйк для захисту своїх економічних інтересів (ст. 44 Конституції України), припинення шлюбу (глава 11 Сімейного кодексу України)	
Відповідає вимогам правових норм	Особа діє правомірно, якщо вона точно дотримується правових приписів і не порушує їх	Оплата проїзду в громадському транспорті	

 Працюємо разом

Використовуючи метод «уявний мікрофон», заповніть схему, пригадуючи ознаки, розглянуті вище. Потім ви зможете прочитати й зрозуміти визначення поняття «правомірною поведінкою».

 Для допитливих (з історії поняття)

Залежно від ступеня відповідальності, ставлення суб'єкта до своєї поведінки, її мотивацій, розрізняють правомірну поведінку:

- *соціально активну*, полягає в добровільному здійсненні правових норм, високому ступені відповідальності суб'єкта. Наприклад, у навчальній сфері – це бажання учня творчо й наполегливо оволодівати знаннями;
- *пасивну*, характеризується низьким ступенем соціальної активності. Це життя за принципом «моя хата скраю»;
- *маргінальну* (поняття, що позначає стан людини, яка перебуває між різними соціальними групами), базується на страху людини перед юридичною відповідальністю. Такий стан суб'єкта характеризується готовністю до протиправних дій у випадку послаблення нагляду за його поведінкою. Наприклад, учень виконує завдання тільки тоді, коли знає, що вчитель його буде обов'язково перевіряти;
- *звичайну*, яка характеризується тим, що необхідність її здійснення стає внутрішньою потребою людини. Так, водій зі стажем зупиняється на червоне світло світлофора автоматично.

 Перевірте себе

Прочитайте запропоновані нижче ситуації. З'ясуйте, чи є ці випадки прикладом правомірної поведінки, а можливо, вони демонструють порушення норм права. Самостійно заповніть таблицю. Порівняйте результати, об'єднавшись у пари, обговоріть розбіжності. Якщо в парі ви не досягли згоди, винесіть ситуацію на загальне обговорення.

Номер ситуації, яка демонструє правомірну поведінку	Номер ситуації, яка демонструє випадок порушення норм права

Ситуації.

1. Громадянка Н. самовільно зайняла занедбану ділянку міського парку й почала вирощувати там городину й квіти.

2. Громадянин К. з 16-річним сином займалися заготівлею дров, вирубуючи старі дерева на лісовій смузі, що знаходилася вздовж берега річки.

3. Батьки 7-річної Оленки погодилися, щоб остання проживала в бабусі в іншому місті і навчалася там у школі до досягнення нею 15 років.

4. 16-річні юнаки підпалили опале сухе листя у парку.

5. 17-річний Руслан подарував Марині 40 пролісків, які назбирав у весняному лісі.

6. Громадянин С., керуючи велосипедом у невеликому містечку, не зупинився на червоне світло світлофора, коли побачив, що транспортних засобів на дорозі взагалі немає, і знаючи, що на цій дорозі вони з'являються дуже рідко.

7. 25-літній Андрій відмовився раз на два дні купувати продукти й доставляти їх додому до матері, що проживала на сусідній вулиці й була позбавлена можливості пересуватися. Відмову він мотивував тим, що працює, а в матері є ще молодший син, який може покинути навчання у вищому навчальному закладі й доглядати за старенькою.

8. Керівник слюсарних майстерень на вмотивоване й наполегливе прохання 17-річного студента дозволити йому працювати в нічну зміну відповів відмовою.

Довідкова інформація для роз'яснення ситуацій

Якщо у вас виникнуть сумніви щодо правильності тієї чи іншої думки, ви можете звернутися до нормативно-правових актів і перевірити себе.

1. Ст. 53. п.1 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

2. Ст. 65. п.1 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

3. Ст. 151 і 160 Сімейного кодексу України.

4. Ст. 77. п.1 Кодексу України про адміністративні правопорушення.

5. Ст. 90 Кодексу України про адміністративні правопорушення.
6. Ст. 127 Кодексу України про адміністративні правопорушення.
7. Ст. 172 Сімейного кодексу України.
8. Ст. 55 Кодексу законів про працю України.

2. Що таке правопорушення

Протилежністю правомірної поведінки є правопорушення. Правопорушення є різновидом антисоціальної поведінки. Воно спроможне завдати шкоду правам і законним інтересам громадян, їх колективам і суспільству.

У правомірної поведінки і правопорушення соціальні і юридичні ознаки протилежні. Розглянемо особливості правопорушення.

Ознаки правопорушення

Це **протиправний** акт поведінки, тобто такий, що порушує саме правову норму

Завдає суспільству певної **шкоди**, а тому є суспільно небезпечним

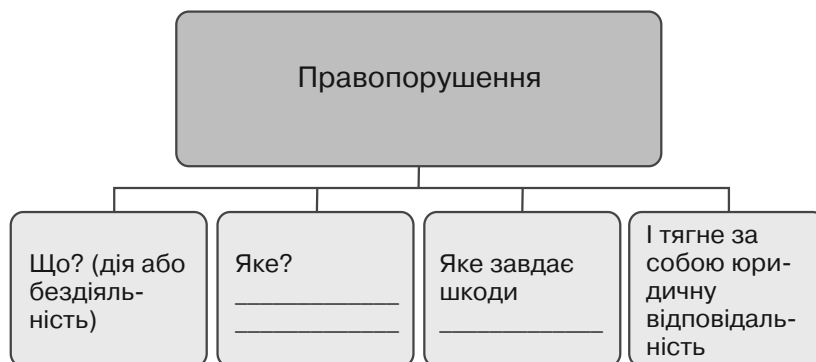
Це **діяння**, яке може виявлятися у формі дії або бездіяльності

Це лише **винне** діяння, тобто скоєне умисно або з необережності

Існує наявність **причинового зв'язку** між діянням і суспільно небезпечними наслідками

❓ **Перевірте себе**

Усвідомивши ознаки правопорушення, самостійно сконструйте поняття за схемою.

Алгоритм конструювання поняття (користуйтеся ознаками правопорушення):

- спочатку дайте відповідь на головне запитання схеми: що таке правопорушення?
- далі з'ясуйте деякі ознаки, тобто дайте відповідь на запитання: яке?
- завершуючи роботу, згадайте, яким відносинам завдає шкоди правопорушення;
- прочитайте визначення терміна так, як воно позначене на схемі.

Для допитливих (з історії поняття)

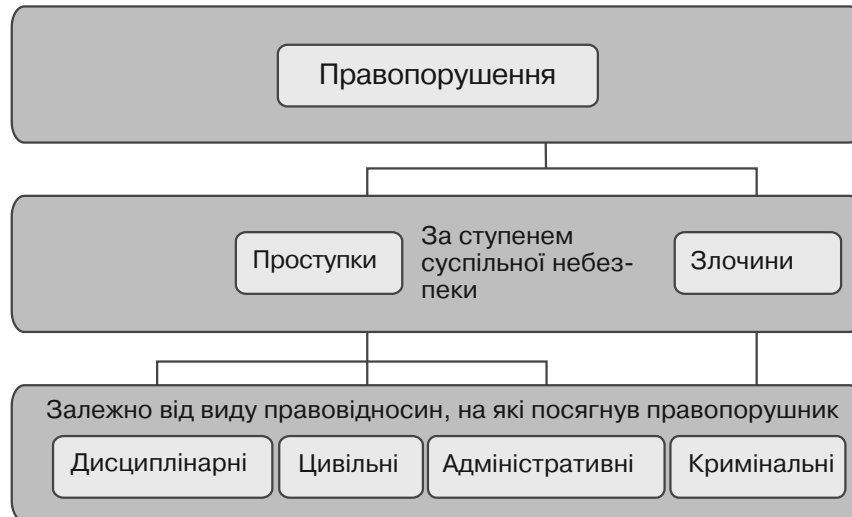
Поняття «діяння» проявляється в двох формах – дії чи бездіяльності.

Дія – це активна поведінка людини, яка усвідомлює свої вчинки та здатна керувати ними. Бездіяльність – це пасивна поведінка людини, яка проявляється в невиконанні особою тих дій, які вона повинна і могла в даній ситуації здійснити. Наприклад, сторож, обійшовши територію майстерень, побачив розірвану лінію електромережі пізно ввечері. Вирішив зателефонувати у службу ремонту вранці й ліг спати в робочий час. Уночі почалася гроза. Електропровід загорівся, і майстерні спалахнули вогнем.

Думки та переконання, які засуджуються морально, не є правопорушенням, оскільки не є діянням – вчинком.

3. Види правопорушень

Існує досить багато класифікацій правопорушень. Найбільш поширеними є класифікації за ступенем суспільної небезпеки та залежно від виду правовідносин.

Норма закону

Злочин – найбільш небезпечний вид порушення норм права. Ним є тільки така суспільно небезпечна поведінка, яка передбачена кримінальним законодавством. Злочин – це діяння, що посягає на суспільний лад держави, її політичну й економічну систему, власність, особу, права і свободи громадян тощо.

Проступки – усі правопорушення, не віднесені до злочинів. Проступки суспільно шкідливі, але не так небезпечні для суспільства та його членів. Кожен вид проступків має свої ознаки:

- **Дисциплінарний проступок** – порушення норм трудової, виробничої, службової чи навчальної дисципліни. Ці відносини регулюються нормами трудового права (запізнення на роботу, недотримання технології виробництва тощо).
- **Адміністративний проступок** – протиправна, винна дія чи бездіяльність, що посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, за яку законодавством передбачено адміністративну відповідальність (порушення правил протипожежної безпеки).

- *Цивільні проступки* – правопорушення, які спричинені невиконанням чи неналежним виконанням зобов'язань або заподіянням шкоди.
- Науковці іноді виділяють ще деякі види проступків, наприклад *конституційні*.

Працюємо разом

Заповніть таблицю.

Критерії для порівняння	Проступок	Злочин
Суспільна небезпечність		
Вид правовідносин, на які посягнув правопорушник		
Ваш варіант критерію для порівняння (виконувати за бажанням)		

Загальні риси.

І проступок, і злочин є видами _____

Обидва поняття передбачають _____
як правові наслідки вчинення правопорушення.

Домашнє завдання

Виконайте завдання за таким алгоритмом:

- підберіть фрагмент (1–2 хв) з художнього чи мультиплікаційного фільму, в якому демонструється правопорушення дисциплінарне, цивільне, адміністративне, кримінальне;
- назвіть ознаки даного правопорушення;
- дайте визначення терміна «проступок» чи «злочин» залежно від ситуації;
- ** з'ясуйте, яке саме діяння зображене у фрагменті, користуючись для цього відповідним кодексом. При виконанні цього етапу користуйтеся порадами вчителя. Кодекси ви зможете знайти на сайті www.osvita.org.ua або інших сайтах, електронних носіях «Законодавство України», друкованих виданнях кодексів у бібліотеці тощо.

§ 6. Що таке юридична відповідальність

Наші очікування

- Тлумачити поняття «юридична відповідальність».
- Називати види юридичної відповідальності.
- Наводити приклади обставин, що звільняють від юридичної відповідальності.
- Оцінювати вчинки та поведінку учасників ситуацій з точки зору її правомірності.

1. Що таке юридична відповідальність

Одним із основних засобів забезпечення правомірної поведінки та боротьби з правопорушеннями є *юридична відповідальність*.

Цей вид відповідальності має свої риси, сукупність яких складає поняття.

Ознаки юридичної відповідальності

Перевірте себе

На попередніх уроках ми вчилися за ознаками поняття конструювати його визначення. Ви можете скористатися попередніми порадами й самі дати визначення терміна «юридична відповідальність». Головне – пам'ятайте принцип «Визначити – означає обмежити». Тобто можна розширювати зміст поняття або звужувати задля досягнення досконалого поєднання змісту і форми.

Норма закону

Юридична відповідальність – це вид соціальної відповідальності, що полягає в обов'язку відповідати за порушення

норм права й застосуванні державою до правопорушника певних заходів примусу, передбачених законодавством.

2. Види юридичної відповідальності

Як правопорушення, так і юридичну відповідальність поділяють на окремі види. Найчастіше цей поділ здійснюють за галузями права.

Працюємо разом

Методом «прес» (за схемою: «Я вважаю, що...», «тому, що...», «отже...») обговоріть наступні ситуації й визначте, до якого виду юридичної відповідальності буде притягнуто правопорушника.

1. Іваненко С., працюючи фрезерувальником на підприємстві, внаслідок необережного поводження пошкодив робочий інструмент, який був наданий йому в користування.
2. Невігласний М., працюючи водієм на підприємстві, ухилився від призову на строкову військову службу.
3. Неспішний Т., працюючи слюсарем на підприємстві, був відсутній на робочому місці протягом чотирьох годин без поважної причини.
4. Волинко Є., запізнюючись на роботу, перейшов дорогу у невстановленому місці.

5. Задорожний Д., поспішаючи на роботу, сів у переповнений тролейбус та ненароком порвав куртку громадянці Невтішній С., коли водій тролейбуса зробив лівий поворот.

3. Коли і як особа відповідає за правопорушення

Коли учасники правовідносин не дотримуються юридичних норм або діють усупереч цим нормам, вони порушують правові приписи, тим самим вчиняючи правопорушення. Правопорушник після того, як буде доведена його вина у порядку, визначеному законом, повинен зазнати негативних наслідків за свою протиправну поведінку. Цими негативними наслідками і є *юридична відповідальність*.

Притягнути людину до відповідальності можна лише на підставі закону. За одне й те саме правопорушення особа може бути притягнута до відповідальності одного виду лише раз. Юридична відповідальність має індивідуальний характер, тобто кожен відповідає за свої дії особисто. Для законного притягнення особи до відповідальності необхідно, щоб той, хто вчинив протиправні дії, досяг відповідного віку (16, 18, а в окремих випадках 14 років) і була доведена вина особи у протиправному вчинку.

Звільнення особи від юридичної відповідальності

Звільнення від кримінальної та адміністративної відповідальності

Необхідна оборона – дії, здійснені з метою захисту гарантованих законом прав особи, яка захищається від суспільно небезпечних посягань шляхом завдання тому, хто посягає, шкоди.

Крайня необхідність – дії, вчинені особою для усунення небезпеки, якщо її за цих обставин не можна було усунути іншими засобами і якщо заподіяна шкода є меншою, ніж відвернута. Інші обставини

Звільнення від дисциплінарної відповідальності

Власник може замість накладення дисциплінарного стягнення передати питання про правопорушення на розгляд трудового колективу або його органу

Звільнення від цивільної відповідальності

Здійснення шкоди за умов крайньої необхідності

Підставами притягнення до юридичної відповідальності є:

- наявність правової норми, яка передбачає можливість накладення відповідальності;
- юридичний факт – вчинення самого правопорушення;
- наявність правозастосовчого акта, що набрав чинності (наприклад, вироку суду).

❓ Перевірте себе

Порівняйте поняття «крайня необхідність» і «необхідна оборона», заповнивши таблицю.

Критерії для порівняння	Необхідна оборона	Крайня необхідність
Підстави виникнення обставин, що виключають відповідальність		Загроза може бути викликана джерелом підвищеної небезпеки (наприклад, автомобілем), стихійними силами природи та іншими обставинами
Розмір шкоди	Необхідний і достатній за цих обставин для негайного відвернення чи припинення посягання	
Кому завдається шкода		Шкода завжди завдається не джерелу небезпеки, а інтересам третіх осіб

🏠 Домашнє завдання

Підберіть уривки з художньої літератури або факти з газет, телебачення, усної розповіді близьких та знайомих, які б демонстрували обставини, що виключають юридичну відповідальність.

§ 7. Що таке конституція. Як конституція врегульовує життя громадян

Наші очікування

- Давати пояснення терміна «конституція», характеризувати Конституцію України як Основний Закон держави.
- Називати органи законодавчої, виконавчої та судової влади в Україні.
- Обґрунтовувати значення Конституції України для життя кожного громадянина.

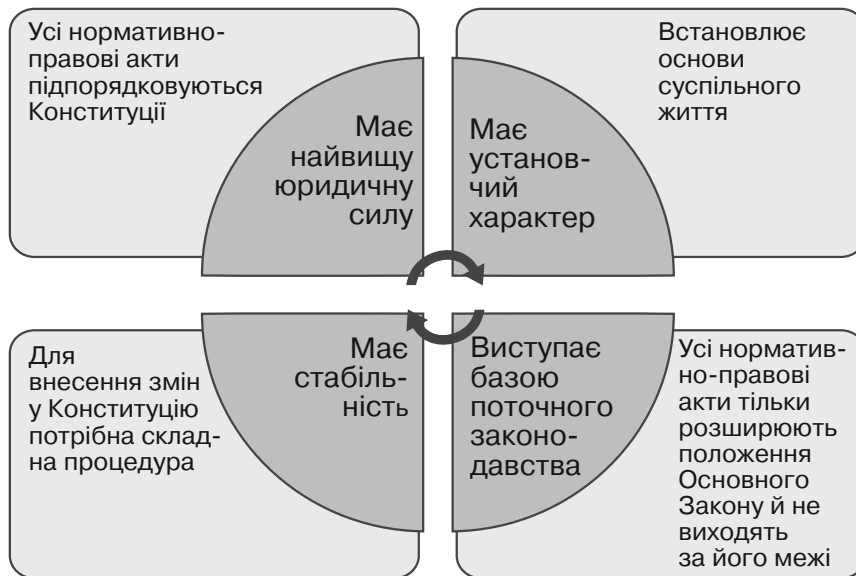
1. Конституція як Основний Закон держави

Норма закону

Конституція – основний закон держави, нормативно-правовий акт вищої юридичної сили, який закріплює основи правового статусу особистості, основи політичного та правового ладу певної країни та інші найважливіші питання.

Конституція характеризується наступними властивостями:

Конституція України була прийнята 28 червня 1996 р. Вона складається з преамбули (вступу) та 15 розділів.

Буква закону

Конституція України

Ст. 1. Україна є суверенна і незалежна, демократична, соціальна, правова держава.

Ст. 3. Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю.

Ст. 161. День прийняття Конституції України є державним святом – Днем Конституції України.

Перевірте себе

1. Що означає термін «суверенна держава»?
2. Як перекладається з грецької слово «демократія»?
3. Знайдіть у тексті Конституції України (Розділи I та II) підтвердження юридичного визначення України соціальною державою.

Для допитливих (з історії поняття)

У перекладі з латини слово «конституція» (*constitutio*) означає устрій, встановлення.

Найстарішим з діючих сьогодні конституцій є основний закон Сан-Марино, який прийнятий в 1600 р. і базується на міському статуті, що діяв з 1300 р. Конституція штату Массачусетс (США), прийнята в 1780 р., вважається першим документом, названим саме так.

В Україні перший документ, що містив у назві слово «конституція», був підписаний І. Виговським 1658 р. – відомий як Гадяцький трактат. Цей документ написаний латиною. Буквальний переклад назви – устрій, тобто конституція. Відома як Конституція П. Орлика, прийнята 5 квітня 1710 р. як договір-зобов'язання гетьмана перед козацтвом у разі обрання на найвищу посаду. Цей документ, повна назва якого – «Пакти і конституції законів і вольностей Війська Запорізького», наголошував на неприпустимості чинити здринцтва та пригнічення.

Конституції виникали як важливий інститут демократії наприкінці XVIII ст. Перша конституція, що діє до сьогодні, з'явилася в 1787 р. у США. В 90-х роках XVIII ст. конституції були прийняті Францією (1791, 1793) та Польщею (1793). У наш час конституції діють майже в усіх державах.

Працюємо разом

Заповніть один з рядків таблиці. По закінченні роботи обговоріть з іншими групами свої результати, щоб заповнити всю таблицю.

Критерії для порівняння	Конституція, конституційні закони, звичайні закони	Підзаконний нормативний акт
Юридична сила		
	Приймається народом чи представницьким органом у законодавчому порядку	
Приклади нормативно-правового акта		

2. Органи законодавчої, виконавчої та судової влади в Україні

Україна розбудовується як права держава. Однією з ознак правової держави є наявність поділу влади. Це необхідно для недопущення узурпації влади однією особою.

Для допитливих (з історії поняття)

Першим теорію розподілу влад запропонував англійський філософ Дж. Локк. Він писав, що потрібно розрізнити три влади – законодавчу, виконавчу і союзну (федеративну). Судова влада поглинається виконавчою. Всі три влади повинні бути самостійними, а це означало, що кожна з них повинна здійснюватися окремим державним органом.

Французький мислитель XVIII ст. Ш. Монтеск'є, з ім'ям якого найчастіше пов'язують цю теорію, лише розвинув ідеї, сформульовані Дж. Локком.

Буква закону

Ст. 6 Конституції України. Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на законодавчу, виконавчу та судову.

Працюємо разом

За допомогою Конституції України (Розділи IV, VI, VIII) заповніть схему. Керівник кожної групи заповнює свою частину схеми на дошці. Допущені помилки повинні виправлятися тільки представниками інших груп чи групи експертів.

Розподіліть повноваження органів влади у необхідні колонки:

- розробляє проект закону про Державний бюджет України і забезпечує його виконання;
- приймає закони;
- здійснює судочинство;

- встановлює державну символіку України;
- забезпечує державний суверенітет і економічну самостійність України;
- призначає за поданням Президента України Прем'єр-міністра України.

Законодавча влада	Виконавча влада	Судова влада
		
Назва органу влади _____	Назва вищого органу влади _____	Назви органів влади _____
Повноваження _____ _____	Повноваження _____ _____	Повноваження _____ _____

3. Значення Конституції України

🔍 Перевірте себе

Підготуйте коротку промову (10–12 речень) «Значення для кожного громадянина Конституції України» за поданою нижче схемою.

1. Вступ (1–2 речення).
2. Обґрунтування значення конституції для життя кожного громадянина (3–4 тези, спираючись на статті Конституції України).
3. Особистісна значущість Основного Закону, або «Конституція в житті моїх однолітків».
4. Висновки (1 речення).

🏠 Домашнє завдання

Підготуйте тези для участі в дискусії за одним з трьох висловів відомих мислителів та історичних діячів:

1. «Пишіть коротко й незрозуміло» (з настанови Наполеона I авторам Конституції Франції).

Тема дискусії: «*Чи повинна Конституція бути зрозумілою громадянам?*».

2. «Щоб вона була ще гіршою, конституцію потрібно постійно поліпшувати» (М. Шарган).

Тема дискусії: «*Чи потрібно вносити зміни до Основного Закону держави?*».

3. «Конституція держави повинна бути такою, щоб не порушувати конституцію громадянина» (С. Єжі Лец).

Тема дискусії: «*Що є більш пріоритетним: інтереси держави чи права громадянина?*».

Запитання і завдання для тематичного оцінювання

I РІВЕНЬ

1. Які норми називаються соціальними?
2. Які види соціальних норм ви знаєте?
3. Які норми права називаються корпоративними?
4. У чому особливість релігійних норм?
5. Які ознаки та властивості характеризують право?
6. У чому відмінності між правом та мораллю?
7. Як класифікуються норми права?
8. Які види нормативно-правових актів ви знаєте?
9. Які ознаки характеризують закон як форму права?
10. Як класифікуються закони?
11. У яких виданнях офіційно оприлюднюються нормативні акти?
12. Як проходить законодавчий процес у Верховній Раді?
13. Коли за загальним правилом закон набуває чинності?
14. Які факти називають «юридичними фактами»?
15. Які види юридичних фактів ви знаєте?
16. У чому відмінність між злочином і проступком?
17. Яку поведінку називають правомірною?
18. Які діяння вважають правопорушенням?
19. Які види правопорушень за різними класифікаціями ви можете назвати?
20. Які риси характеризують юридичну відповідальність?
21. Які види юридичної відповідальності ви знаєте?
22. Що може бути підставою для звільнення від юридичної відповідальності?
23. Якими властивостями характеризується конституція?
24. Що означає принцип поділу влади на три гілки?

II РІВЕНЬ

1. Класифікуйте наведені нижче юридичні факти, запишіть їх у таблицю.
Юридичні факти: хуліганство, поява на робочому місці у нетверезому стані, договір дарування, розбій, повінь, неправдивий

Правила і закони у суспільстві та твоєму житті

виклик спеціальних служб, заповіт, епідемія пташиного грипу, штурм, пожежа у будівлі в результаті підпалу.

Юридичні факти за вольовою ознакою поділяються на				
Події**		Дії		
Абсолютні	Відносні	Правомірні	Неправомірні	
			Проступки	Злочини

2. Знайдіть помилки в реченнях.

- Єдиним органом законодавчої влади в Україні є уряд – Кабінет Міністрів України.
- Державна влада в Україні здійснюється на засадах її поділу на організаційну, законодавчу та виконавчу.
- Конституцію України було прийнято 28 липня 1994 р.
- Дисциплінарний проступок – це протиправна, винна дія чи бездіяльність, що посягає на громадський порядок, власність, права і свободи громадян, за яку законодавством передбачено відповідальність.
- Залежно від виду правовідносин правопорушення поділяються на злочини та проступки.
- Укази – це нормативні акти, які доповнюють або замінюють Конституцію.
- Корпоративні норми – це правила поведінки, які склалися історично, закріплені внаслідок постійного повторення.
- Формальна визначеність права – це ознака, яка засвідчує, що правові норми не націлені на конкретну особистість, а передбачають рівність усіх перед законом.

III РІВЕНЬ

Проведіть дискусію, попередньо зробивши анкетування з питань, що були запропоновані у домашньому завданні до § 7.

- Чи повинна Конституція бути зрозумілою громадянам?
- Чи потрібно постійно, з плином часу, вносити зміни до Основного Закону держави?
- Що є більш пріоритетним: інтереси держави чи права громадянина?

** Це завдання підвищеної складності. Воно виконується за вашим бажанням. Ви можете просто занести у таблицю події без поділу на абсолютні чи відносні.

Розділ 2

ТИ – ЛЮДИНА, ЗНАЧИТЬ, МАЄШ ПРАВА

§ 8. Права і свободи людини

Наші очікування

- Тлумачити поняття «права і свободи людини».
- Називати міжнародні документи з прав людини і прав дитини, аналізувати зміст окремих статей цих документів.
- Пояснювати, які органи й організації покликані захищати права і свободи людини.
- Аналізувати ситуації, використовуючи окремі положення міжнародних документів з прав і свобод людини.

Проблемне питання

- Чому необхідно захищати права і свободи людини?
- Чи тотожні поняття «право» й «свобода»?

1. Що таке права і свободи людини

Людина є частиною природи і водночас є складовою суспільства. В зв'язку з цим вона підкорюється законам природи, а також соціальним нормам: звичаям, традиціям, моральним, правовим нормам тощо. Природні можливості людини значні, проте не безмежні. Крім того і соціальні норми обмежують поведінку людей в суспільстві: не кожне «хочу» відтворюється в понятті «можу». А що можна? Чи є щось таке, що повністю належить людині, таке, що ніхто не може і не наважиться

відібрати у неї? Це – її *права* і *свободи*. Права людини визначають можливості, свободу дій, вчинків, поведінки в суспільстві.

Права людини – це можливості, які окреслюють простір вільної від втручання держави діяльності людини. Це ті основні стандарти, без яких люди не можуть жити з відчуттям своєї гідності.

Вони є підвалинами свободи, справедливості та миру. Повага до прав людини є передумовою повного та цілісного розвитку окремої особи та всього суспільства.

Для допитливих (з історії поняття)

У давні часи виникла уява про існування єдиної для всіх людей системи норм людського співжиття. Так, у свідомості давніх египтян сформувалась уява про істину, справедливість і порядок, яка втілювалася в образі богині Маат.

У часи «гомерівської Греції» (кінець II тис. до н.е.) елліни оперують такими поняттями, як «*діке*» (правда, справедливість) і «*номос*» (закон). Божественна за своєю природою справедливість виступала в якості об'єктивної підстави і правового критерію.

Якщо в період античності джерелом природного права як виразника справедливості був космос (природа), то в середньовічній християнській культурі єдиним джерелом справедливості і блага стає Бог. Християнство визнає всіх людей рівними перед Богом. Гуманістичні ідеї християнства не були реалізовані в практиці державного та церковного життя періоду Середньовіччя.

В епоху буржуазних революцій вперше в історії була зроблена спроба втілити в життя ідеї концепції природного права. Епоха Реформації визнала факт внутрішньої свободи людини, закликала до віротерпимості, правового врегулювання релігійно-політичних конфліктів. Ідеологією Просвітництва була висунута теорія «суспільного договору і природного права», що визнавала такі невід'ємні (природні) права, як право на життя, свободу і власність.

У цей же час були прийняті перші закони, що закріплюють ідею природних людських прав: у 1689 р. під час правління короля Вільгельма Оранського був прийнятий «Білль про права»; у 1776 р. в США – «Білль про права» та Декларація незалежності; у XIX–XX ст. – концепція прав людини реалізується в рамках міжнародного права.

Права та свободи – це форми вираження встановлених законом можливостей при виборі людиною своєї поведінки. Коли вибір пов'язаний з конкретними соціальними благами, в законодавчих актах найчастіше використовується термін *право*, як визначена законом міра можливої поведінки особи (право на життя, на власність, на працю тощо). Коли йде мова

про спосіб (форму) вибору можливої поведінки, використовується термін *свобода* (свобода слова, свобода думки, свобода віросповідання тощо).

2. Загальна декларація прав людини

Працюємо разом

Які ж права і свободи потрібні людині? Спробуйте відповісти на це запитання.

Кожен повинен запропонувати три приклади прав і свобод людини, які, на його думку, повинні бути гарантовані кожній людині. Потім усі ці пропозиції потрібно обговорити в групах і вибрати з них 10 прав і свобод, які члени групи будуть вважати найважливішими.

Усі ці пропозиції можна записати на великому аркуші паперу і представити всьому класу. На підставі запропонованих списків формується «Загальний список прав і свобод людини».

Усвідомлення необхідності прийняття загальноновизнаних прав і свобод людини прийшло лише після світових війн ХХ ст., під час яких було знищено десятки мільйонів людей, тисячі зазнали страждань, приниження тощо. В суспільстві, що стало свідком цих подій, зростала впевненість у тому, що повинен діяти міжнародний захист прав людини. Для забезпечення міжнародного миру та прогресу, співробітництва між народами в 1945 р. була створена Організація Об'єднаних Націй. В Статуті ООН зазначається, що одним із першочергових завдань цієї організації є «заохочення та розвиток поваги до прав людини і основних свобод для усіх, без відмінностей раси, статі, мови і релігії». 10 грудня 1948 р.

Генеральна Асамблея ООН одночасно прийняла Загальну декларацію прав людини (хоча представники 8 країн утрималися). Цей день відзначається в усьому світі як День прав людини. У преамбулі Декларації підкреслено, що визнання гідності, рівних і невід'ємних прав людини є основою мирного розвитку свободи і справедливості. (Див. додаток № 1. Витяг з Загальної декларації прав людини).

Є також інші документи, наприклад Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966) та Міжнародний пакт про

економічні, соціальні та культурні права (1966), де окреслюється, що повинні робити уряди держав, щоб поважати права своїх громадян.

Багато держав затвердили в своїх конституціях основні права людини. В Конституції України, прийнятій 1996 р., закріплені основні права та свободи людини. (Див. додаток № 2 Витяг з II Розділу Конституції України).

Працюємо разом

Знайдіть статті II Розділу Конституції України, які відповідають статтям Загальної декларації прав людини.

№	Загальна декларація прав людини	Конституція України
1.	Усі люди народжені вільними й рівними у своїй гідності та правах (ст.1).	Усі люди є вільні й рівні у своїй гідності та правах (ст. ...).
2.		

Права людини можна класифікувати відповідно до таких трьох категорій (використовуючи додаток № 2, доповніть перелік прав категорій А і Б):

- громадянські та політичні права (або права першого покоління). Вони орієнтовані на свободу людини і передбачають право на життя, свободу і недоторканність особи, ...
- економічні та соціальні права (або права другого покоління). Вони орієнтовані на безпеку людини і передбачають право на працю, освіту, охорону здоров'я,...
- право на здорове довкілля, культуру та розвиток (або права третього покоління). Це означає право жити в чистому і безпечному навколишньому середовищі, а також право на культурний, політичний та економічний розвиток, ...

Коли ми говоримо, що права людини притаманні кожному, розуміємо під цим, що кожен із нас має поважати права іншої людини.

3. Конвенція ООН про права дитини

Сьогодні діти становлять значну частину населення світу. Щоб новонароджена дитина стала людиною, – її слід оточити любов'ю, піклуванням. Українські прислів'я яскраво це демонструють:

- «Де діти – там і радість».
- «Добрі діти – батькам вінець, а лихі – кінець».
- «Хороші діти – це честь батька і матері».

🔄 Працюємо разом

За допомогою методу «уявний мікрофон» дайте відповіді на запитання:

1. Чи існують у дитини права?
2. Для чого дітям потрібні права?
3. У чому відмінність прав дитини від прав дорослої людини?
4. Чому дітям потрібні особливі права?

Порівняйте ваші відповіді з положеннями Конвенції ООН про права дитини, яка була прийнята у листопаді 1989 р. і до якої Україна приєдналася 1991 р. (див. додаток № 3 Витяг з Конвенції ООН про права дитини).

Прийнявши Конвенцію про права дитини, ООН виявила особливу турботу суспільства про дитину: створення відповідних умов життя, соціальне забезпечення у разі втрати батьків або інвалідності, медичне обслуговування, безкоштовне навчання тощо.

📖 Для допитливих (з історії поняття)

У 1924 р. у Женеві було прийнято Декларацію прав дитини, а в 1959 р. розроблена й втілена в життя нова Декларація прав дитини. 1989 р. у Нью-Йорку всі прогресивні країни світу підписалися під Конвенцією прав дитини. В 1991 р. Україна приєдналася до цієї Конвенції. В 1993 р. у м. Києві створено Всеукраїнський комітет захисту дітей. Згідно з Конвенцією Україна у квітні 2001 р. прийняла Закон про охорону дитинства.

🔄 Працюємо разом

Розгляньте малюнки та, користуючись текстом Конвенції про права дитини, спробуйте визначити права, які мають діти.

4. Як захищаються права і свободи людини в Україні і світі

Існування прав і свобод людини проявляється у тому, які існують засоби реалізації їх. Для забезпечення та захисту своїх прав і свобод люди, у відповідності з Конституцією та законами України, мають можливість здійснити певні дії. Крім того, існує система органів держави, призначенням яких є допомога людям у цій справі.

Можливість здійснення людьми певних дій щодо захисту власних прав і свобод, а також система органів, що захищають та забезпечують їх, утворюють *юридичний механізм* захисту прав людини.

Буква закону

Ст. 55 Конституції України.

Права і свободи людини і громадянина захищаються **судом**. Кожному гарантується право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб.

Кожен має право звертатися за захистом своїх прав до **Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини**.

Кожен має право після використання всіх національних засобів правового захисту звертатися за захистом своїх прав і свобод до відповідних **органів міжнародних організацій**, членом або учасником яких є Україна.

Кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань.

Кожна людина має право звернутися до суду, посилаючись на порушення конституційних прав і свобод, тому що конституційні норми є нормами прямої дії.

Основні зобов'язання щодо захисту прав і свобод людини в Україні покладаються на державні органи та посадових осіб:

- Верховну Раду України;
- Кабінет Міністрів України та інші органи виконавчої влади;
- правоохоронні органи (прокуратуру, міліцію, нотаріат та інші);
- Президента України;
- Уповноваженого Верховної Ради з прав людини;
- органи місцевого самоврядування.

Захист прав і свобод людини здійснюється також міжнародними організаціями, на які покладена відповідальність за виконання цих обов'язків. Згідно зі ст. 13 Статуту Організації

Об'єднаних Націй, співзасновницею якої була Україна, остання забезпечує дотримання прав і свобод людини. Але оскільки Генеральна Асамблея ООН працює сесійно, то постійно цією роботою за її дорученням займається ЕКОСОП (Економічна і Соціальна Рада). До повноважень ЕКОСОП належить:

- підготовка рекомендацій, спрямованих на підтримку поваги і дотримання прав людини;
- підготовка проектів конвенцій у сфері прав людини;
- здійснення контактів зі спеціалізованими установами ООН і отримання від них доповідей;
- право доповідати Генеральній Асамблеї про свої зауваження до цих доповідей;
- право створювати спеціальні допоміжні органи.

У зв'язку з цим, кожна людина має право звернутися (якщо вичерпані всі можливості вирішення питань щодо захисту прав людини безпосередньо в державі) до Європейського суду з прав людини.

Домашнє завдання

1. Дайте відповіді на запитання та виконайте завдання.

Що таке «права і свободи людини»?

Приведіть конкретні приклади прав і свобод.

Назвіть основні міжнародні документи, які стосуються прав і свобод людини.

Чому права дитини захищаються окремим міжнародним нормативно-правовим актом?

Назвіть державні та недержавні органи, з допомогою яких людина може захистити свої права і свободи.

2. Створіть альбом з ілюстраціями, присвяченими Конвенції прав дитини.

ДОДАТОК № 1

ВИТЯГ ІЗ ЗАГАЛЬНОЇ ДЕКЛАРАЦІЇ ПРАВ ЛЮДИНИ

Короткий виклад преамбули

Генеральна Асамблея визнає, що гідність, яка властива всім членам людської сім'ї, а також їхні рівні та невід'ємні права є основою свободи й загального миру; що права людини повинні охоронятися силою закону; що необхідно сприяти розвиткові дружніх відносин між народами; що народи ООН підтвердили свою віру в основні права людини, в гідність і цінність людської особи та в рівноправність чоловіків і жінок і мають намір сприяти соціальному прогресові, поліпшенню умов життя і більшій свободі, а також пообіцяли сприяти дотриманню прав людини і загальному розумінню характеру цих прав.

Короткий виклад Загальної декларації прав людини

Ст. 1. Усі люди народжені вільними й рівними у своїй гідності та правах.

Ст. 2. Кожна людина повинна мати всі права та свободи, проголошені цією Декларацією, незалежно від раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії...

Ст. 3. Кожна людина має право на життя, свободу і на особисту недоторканність.

Ст. 4. Ніхто не має права ставитися до Вас, як до раба, і Ви не повинні робити нікого рабами.

Ст. 5. Ніхто не має права знущатися над Вами чи піддавати Вас тортурам.

Ст. 6. Ви, як і всі інші, повинні бути однаково захищені законом.

Ст. 7. Закон один для всіх; він повинен застосовуватися до всіх однаково.

Ст. 8. Кожна людина має право скористатися законом, коли не поважають її прав.

Ст. 9. Ніхто не має права ув'язнювати Вас чи висилати з Вашої країни несправедливо і без будь-яких причин.

Ст. 10. Кожна людина має право на справедливий суд.

Ст. 11. Кожна людина є невинною, допоки її винність не буде доведено.

Ст. 12. Кожен має право просити захисту, якщо хто-небудь намагається посягнути на Ваше добре ім'я, увійти без дозволу до Вашого дому, відкрити Ваші листи або потурбувати Вас чи Вашу сім'ю без причин.

Ст. 13. Кожна людина має право на вільне пересування.

Ст. 14. Кожна людина має право шукати притулку в іншій країні, якщо у власній вона зазнає переслідування чи є під загрозою переслідування.

Ст. 15. Кожна людина має право на громадянство. Ніхто не має права завадити Вам прийняти громадянство іншої країни, якщо Ви цього побажаєте.

Ст. 16. Всі люди мають право на одруження та заснування сім'ї.

Ст. 17. Кожна людина має право на володіння своїм майном.

Ст. 18. Кожна людина має право вільно сповідати свою релігію і змінювати її, якщо вона забажає.

Ст. 19. Кожна людина має право на свободу переконань, одержання і поширення інформації.

Ст. 20. Кожна людина має право на свободу мирних зборів та асоціацій.

Ст. 21. Кожна людина має право голосу, як і право брати участь в управлінні своєю державою.

Ст. 22. Кожна людина має право на соціальне забезпечення та можливість для власного всебічного розвитку.

Ст. 23. Кожна людина має право на працю, на справедливу і задовільну оплату її, на сприятливі умови праці, а також на вступ до професійних спілок.

Ст. 24. Кожна людина має право на відпочинок і дозвілля.

Ст. 25. Кожна людина має право на відповідні умови життя та на медичну допомогу.

Ст. 26. Кожна людина має право на освіту.

Ст. 27. Кожна людина має право брати участь у культурному житті суспільства.

Ст. 28. Для того щоб усі ці права не порушувались, кожна людина повинна поважати соціальний устрій, який захищає її.

Ст. 29. Кожна людина має обов'язок поважати права інших людей і шанувати суспільну та громадську власність.

Ст. 30. Ніхто не має права посягати на будь-яке право, викладене в цій Декларації.

ДОДАТОК № 2

**ВИТЯГ ІЗ ІІ РОЗДІЛУ
КОНСТИТУЦІЇ УКРАЇНИ**

Короткий виклад преамбули Конституції України

Верховна Рада України від імені Українського народу – громадян України всіх національностей, виражаючи суверенну волю народу, спираючись на багатовікову історію українського державотворення і на основі здійсненого українською нацією, усім Українським народом права на самовизначення, дбаючи про забезпечення прав і свобод людини та гідних умов її життя, приймає цю Конституцію – Основний Закон України.

Короткий виклад ІІ Розділу Конституції України

Ст. 21. Усі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах.

Ст. 22. Права і свободи людини і громадянина не є вичерпними.

Ст. 23. Право на вільний розвиток.

Ст. 24. Громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом.

Ст. 25. Громадянин України не може бути позбавлений громадянства і права змінити громадянство.

Ст. 27. Невід'ємне право на життя.

Ст. 28. Право на повагу до його гідності.

Ст. 29. Право на свободу та особисту недоторканність.

Ст. 30. Право на недоторканність житла.

Ст. 31. Право на таємницю листування, телефонних розмов, телеграфної та іншої кореспонденції.

Ст. 32. Право на невтручання в його особисте і сімейне життя.

Ст. 33. Право на свободу пересування, вільний вибір місця проживання.

Ст. 34. Право на свободу думки і слова, на вільне вираження своїх поглядів і переконань.

Ст. 35. Право на свободу світогляду та віросповідання.

Ст. 36. Право на свободу об'єднання у політичні партії та громадські організації.

Ст. 38. Право брати участь в управлінні державними справами.

Ст. 39. Право збиратися мирно, без зброї і проводити збори, мітинги, походи та демонстрації.

Ст. 40. Право направляти індивідуальні чи колективні письмові звернення або особисто звертатися до органів державної влади.

Ст. 41. Право володіти, користуватися і розпоряджатися своєю власністю.

Ст. 42. Право на підприємницьку діяльність.

Ст. 43. Право на працю.

Ст. 44. Право на страйк.

Ст. 45. Право на відпочинок.

Ст. 46. Право на соціальний захист.

Ст. 47. Право на житло.

Ст. 48. Право на достатній життєвий рівень для себе і своєї сім'ї.

Ст. 49. Право на охорону здоров'я.

Ст. 50. Право на безпечне довкілля.

Ст. 51. Право на сім'ю.

Ст. 52. Право дітей на рівність.

Ст. 53. Право на освіту.

ДОДАТОК № 3

ВИТЯГ ІЗ КОНВЕНЦІЇ ПРО ПРАВА ДИТИНИ

Метою цієї Конвенції є встановлення стандартів для захисту дітей від зневаги та образ, з якими вони стикаються майже щодня в усіх країнах. У ній наголошується на культурних, політичних та економічних особливостях держав. На першому плані в документі стоять інтереси самої дитини. Права, викладені в Конвенції, умовно можна поділити на три частини:

Забезпечення: право володіти певними речами, отримувати певні послуги та мати доступ до того й того (мова йде про ім'я, громадянство, медичний догляд, освіту, відпочинок та ігри, опікування інвалідами та сиротами).

Захист: право бути захищеним від дій, що завдають шкоди дитині (наприклад, від розлучення з батьками, залучення до воєнних дій, комерційної чи сексуальної експлуатації, фізичного чи психічного знущання).

Участь: дитина має право бути почутою, коли приймаються рішення, що стосуються її життя. Підростаючи, дитина повинна мати дедалі більше можливостей для участі у житті суспільства, готуватися до самостійного життя (наприклад, користуватися свободою думки та слова, вибору культури, релігії та мови).

Ст. 1. Визначення (дефініція) дитини.

Дитиною є кожна людська істота до досягнення нею 18-річного віку, якщо за законом, застосовуваним до такої дитини, вона не досягає повноліття.

Ст. 2. Принцип недискримінації.

Кожна дитина повинна бути наділена всіма правами без дискримінації. Всі діти без винятку повинні перебувати під захистом держави. Держава має обов'язок захищати дитину від усіх форм дискримінації.

Ст. 3. Якнайповніше забезпечення інтересів дитини.

У всіх діях щодо дітей першочергова увага повинна приділятися якнайповнішому забезпеченню інтересів дитини.

Ст. 4. Здійснення прав.

Обов'язок держави – забезпечити здійснення прав дитини, викладених у цій Конвенції.

Ст. 5. Права та обов'язки батьків, сім'ї та громади.

Держава повинна поважати право батьків та сім'ї на виховання дитини.

Ст. 6. Життя, виживання та розвиток.

Дитина має право на життя; обов'язком держави є забезпечити виживання та розвиток дитини.

Ст. 7. Ім'я та громадянство.

З моменту народження дитина має право на ім'я і набуття громадянства, а також право знати своїх батьків і право на їх піклування.

Ст. 8. Збереження ідентичності.

Держава зобов'язана допомогти дитині відновити свою ідентичність, якщо дитина була незаконно її позбавлена.

Ст. 9. Принцип не розлучення з батьками.

Дитина має право підтримувати контакти зі своїми батьками у випадку розлучення з ними. Коли таке розлучення спричинене затриманням, ув'язненням чи смертю когось із батьків, держава повинна надати дитині чи батькам інформацію щодо місця перебування відсутнього члена сім'ї.

Ст. 10. Возз'єднання сім'ї.

Прохання про виїзд із країни чи в'їзд до неї з метою возз'єднання сім'ї повинні розглядатися гуманним чином. Дитина має право підтримувати регулярні контакти з обома батьками, якщо ті живуть у різних країнах.

Ст. 11. Незаконні переміщення та неповернення дітей.

Держава повинна вживати заходів для боротьби з викраденням дітей партнером чи третьою стороною.

Ст. 12. Висловлення поглядів.

Дитина має право на висловлення своїх поглядів і на те, що її погляди братимуться до уваги.

Ст. 13. Свобода на самовираження та інформацію.

Право шукати, отримувати та передавати інформацію в різних формах, у тому числі в мистецькій, письмовій чи друкованій формах.

Ст. 14. Свобода думки, совісті та релігії.

Держави повинні поважати права та обов'язки батьків спрямовувати розвиток дитини у сфері її думки, совісті та релігії відповідно до здібностей дитини, які розвиваються.

Ст. 15. Свобода асоціацій.

Дитина має право на свободу асоціацій та мирних зборів.

Ст. 16. Особисте життя, честь, гідність.

Жодна дитина не може бути об'єктом втручання в здійснення її права на особисте і родинне життя, недоторканність житла, таємницю кореспонденції.

Ст. 17. Доступ до інформації та засобів масової інформації.

Дитина повинна мати доступ до інформації з різноманітних джерел; слід заохочувати засоби масової інформації приділяти особливу увагу меншинам, а також захистити дитини від шкідливих для неї матеріалів.

Ст. 18. Батьківська відповідальність.

Обоє батьків несуть відповідальність за виховання дитини. Держава повинна надавати батькам належну допомогу у вихованні дітей.

Ст. 19. Насильство та недбале поводження (з боку сім'ї чи опікунів). Держава має обов'язок захищати дітей від усіх форм насильства. Сюди входять соціальні програми та інші форми боротьби проти жорстокого поводження з дитиною.

Ст. 20. Догляд за дитиною в разі відсутності батьків.

Законодавство повинно гарантувати право дитини на догляд в разі відсутності батьків, причому держава, забезпечуючи таке право, зобов'язана належним чином враховувати етнічне походження, релігійну і культурну належність і рідну мову дитини.

Ст. 21. Всиновлення.

Держава повинна забезпечити, щоб питанням усиновлення дитини займалися лише компетентні органи. Всиновлення в іншій країні може прийматися до розгляду лише тоді, коли неможливо вирішити це питання на національному рівні.

Ст. 22. Діти-біженці.

Діти-біженці потребують спеціального захисту. Держави повинні співпрацювати з міжнародними компетентними організаціями в питанні захисту такої дитини та допомагати дітям, що відлучені від своїх родин, віднайти їх.

Ст. 23. Діти-інваліди.

Діти-інваліди мають право на особливе піклування та освіту, щоб мати змогу вести в суспільстві гідне і повноцінне життя.

Ст. 24. Охорона здоров'я.

Дитина має право на послуги системи охорони здоров'я і на засоби лікування хвороб та відновлення здоров'я, а також на поступову заборону традиційних методів лікування, які негативно впливають на здоров'я дитини.

Ст. 25. Періодичний перегляд опікунства.

Дитина, яка віддана під опіку, захист чи піклування, має право на періодичний перегляд якості такого піклування.

Ст. 26. Соціальне забезпечення.

Дитина має право на соціальне забезпечення.

Ст. 27. Рівень життя.

Батьки несуть відповідальність за надання дитині належних умов життя, потрібних для її розвитку, навіть тоді, коли один з батьків живе поза межами країни проживання дитини.

Ст. 28. Освіта.

Держава визнає право дитини на безплатну початкову освіту, доступність професійного навчання та дбає про зниження кількості учнів, які залишили школу.

Ст. 29. Мета навчання.

Освіта повинна бути спрямована на розвиток дитини та її талантів, підготовку до самостійного життя, виховання поваги до прав людини, а також до культурних та національних цінностей країни, в якій дитина проживає, а також цінностей інших народів.

Ст. 30. Діти національних меншин та корінного населення.

Дитина, яка належить до якоїсь національної меншини чи до корінного населення, має право виховуватися у своїй культурі, а також послуговуватися рідною мовою.

Ст. 31. Відпочинок і дозвілля.

Дитина має право брати участь в іграх і розважальних заходах та брати участь у культурному житті і займатися мистецтвом.

Ст. 32. Економічна експлуатація.

Дитина має право на захист від експлуатації та шкідливих для її здоров'я видів робіт.

Ст. 33. Наркотичні та психотропні речовини.

Держава повинна захищати дитину від незаконного вживання наркотичних засобів та психотропних речовин і не допускати використання дітей у виробництві таких речовин та торгівлі ними.

Ст. 34. Сексуальна експлуатація.

Держава повинна захищати дитину від сексуальної експлуатації, зокрема від проституції та використання дітей у виробництві порнографічної продукції.

Ст. 35. Викрадення, торгівля та контрабанда.

Держава повинна не допускати викрадення дітей, торгівлі чи контрабанди ними.

Ст. 36. Інші форми експлуатації.

Держави зобов'язані захистити дітей від усіх форм експлуатації.

Ст. 37. Тортури, смертна кара, позбавлення свободи.

Держава має обов'язок піклуватися про дітей, що перебувають в ув'язненні.

Ст. 38. Збройні конфлікти.

Держава повинна забезпечити, щоб діти до 15 років не брали прямої участі у воєнних діях. Держава не повинна призивати на військову службу дітей до 15 років.

Ст. 39. Відновлення і реінтеграція*.

Держава повинна сприяти освіті, фізичному і психологічному відновленню та поверненню до повноцінного соціального життя дітей, які стали жертвами експлуатації, катувань чи збройних конфліктів.

Ст. 40. Підліткова злочинність.

Поводження держави з підлітками, які порушили кримінальне законодавство, повинно сприяти відновленню гідності дитини.

§ 9. Що означає бути громадянином держави

Наші очікування

- Пояснювати поняття «громадянство».
- Розрізняти статус громадянина, іноземця, особи без громадянства.
- Називати підстави набуття й припинення громадянства України.
- Розв'язувати правові ситуації щодо набуття громадянства дітьми.
- Оцінювати важливість та правове значення юридичного зв'язку особи та держави.

* реінтеграція — система заходів, що спрямована на повернення дітей до самостійного повноцінного життя.

🔑 Проблемне питання

- Чи потрібен людині правовий зв'язок з державою?

1. Правовий статус особи

📖 Норма закону

Громадянство України – це стійкий, необмежений у просторі правовий зв'язок фізичної особи з українською державою, заснований на юридичному визнанні державою цієї особи громадянином України, внаслідок чого особа і держава набувають взаємних прав і обов'язків в обсязі, передбаченому Конституцією та законами України.

Правовий статус особи – це відносини між особою і державою та суспільством, передбачені та гарантовані законами.

📖 Для допитливих (з історії поняття)

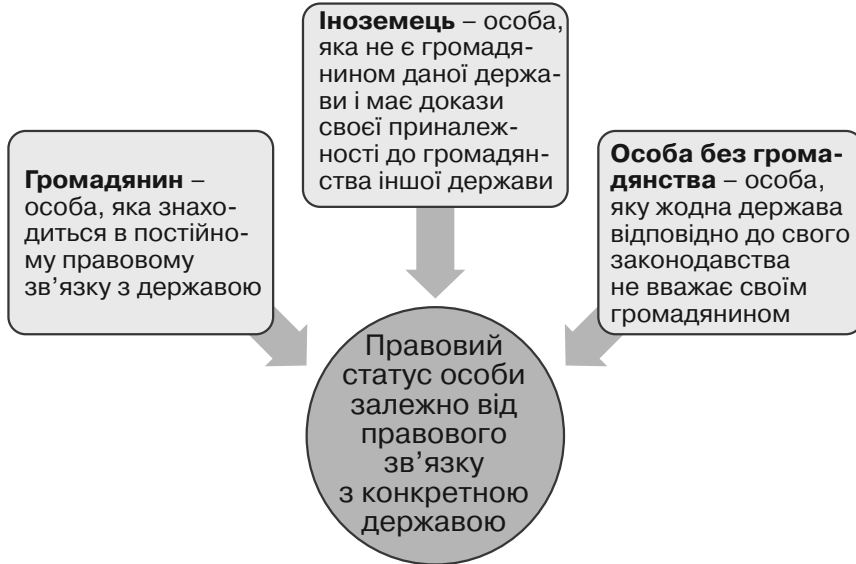
Громадянство в сучасному значенні цього поняття виникає у Давній Греції, в її містах-державках – полісах.

Уперше в сучасному вигляді основні права та свободи людини і громадянина були викладені у Декларації прав людини і громадянина, що була прийнята у 1789 р. у Франції. Цей документ діє й сьогодні як частина Конституції Франції.

Фізичні особи (за ст. 24 Цивільного кодексу України, фізична особа це – людина, як учасник цивільних відносин) можуть мати один з трьох статусів: *власне громадяни* конкретної держави, *іноземці*, *особи без громадянства* (апатриди – назва осіб без громадянства в міжнародному праві, що походить від латинського «патер» – батько, «а» – заперечення). Громадянство є найважливішою передумовою встановлення правового статусу особи в державі. Наявність статусу громадянина має для особи низку правових наслідків: на неї поширюється юрисдикція держави; їй надаються в повному обсязі права і свободи та покладаються обов'язки; їй гарантується захист прав та інтересів у державі та за її межами.

Крім поняття «громадянство», існує ще поняття «підданство», що означає належність особи до держави з монархічною формою правління.

Інститут основ правового статусу особи в системі конституційного права України займає провідне місце.

Працюємо разом

Ознайомтеся з даними таблиці й зробіть висновок щодо правового статусу фізичних осіб, про яких йдеться у текстах.

?	?	?
Правовий статус цієї особи складається із правового статусу своєї держави й правового статусу іноземця	Людина, що відноситься до постійного населення певної держави, користується своїми правами й виконує обов'язки, встановлені законами цієї держави	Правовий статус обумовлюється тільки державою перебування
Правовий статус обумовлюється міжнародними актами, законодавством держави перебування й законодавством своєї держави	?	?

2. Як набути громадянства України

Працюємо разом

Розгляньте ситуації. Визначте підстави набуття громадянства України та прокоментуйте їх.

Ситуації.

1. – Доброго дня, пані! Ви кажете, що є громадянкою України? Але ж ви живете за кордоном!

– Так! Я народилась у м. Житомирі і жила там довгий час. Я виїхала за кордон на роботу, але не виходила з громадянства України.

2. Михайло, українець, 1979 р.н., подав документи щодо набуття громадянства України. Народився він у м. Кракові (Польща), куди його батьки виїхали у 1974 р. з м. Ужгорода (Україна). Бабуся Михайла проживає у м. Чопі, а він бажає поселитися в м. Харкові. Коли розглянули надані ним документи, він отримав громадянство України.

3. Курдибаєв приїхав до України з Туркменистану. Він написав відмову від громадянства Туркменистану та подав заяву, в котрій вказав на своє бажання прийняти громадянство України.

4. – Сергію! Давно тебе не бачив, мабуть, майже два роки!

– Так, я служив легіонером у французькій армії.

– Хіба громадяни України мають право проходити військову службу в іноземній державі?

– Без дозволу відповідних органів – ні. Я про це не знав і в результаті втратив громадянство України. Ось іду із заявою, хочу поновити громадянство України.

– Хай щастить!

5. – Приїхали Андрій з Ольгою.

– Кажуть, були в Росії?

– Так! Усиновили хлопчика. Тепер будуть жити разом.

Підстави набуття громадянства України:

- за народженням;
- за територіальним походженням;

- внаслідок прийняття громадянства;
- внаслідок поновлення у громадянстві;

- внаслідок усиновлення, встановлення над дитиною опіки чи піклування, визнання батьківства чи материнства та ін. підстав

– То хлопчик громадянин Росії, а вони громадяни України?

– Згідно з українським законодавством хлопчик має підстави для набуття громадянства України.

Громадянство в Україні визначається Конституцією України та Законом України «Про громадянство України».

Перелік підстав набуття громадянства України не є вичерпним. Закон передбачає можливість набуття громадянства за іншими підставами, передбаченими міжнародними договорами України. Наприклад, міжнародний договір, що встановлює інші підстави набуття громадянства України, Угода між Україною та Республікою Казахстан (про спрощений порядок набуття і припинення громадянства громадянами України, які постійно проживають у Республіці Казахстан, та громадянами республіки Казахстан, які постійно проживають в Україні, та запобігання випадкам безгромадянства та подвійного громадянства) та аналогічна Угода між Україною та Республікою Таджикистан.

3. Як визначається громадянство дітей

Закон України «Про громадянство України» передбачає запобігання випадкам безгромадянства дітей. При регламентації питань набуття громадянства в законодавстві України були враховані вимоги Європейської конвенції про громадянство від 6 листопада 1997 р.

Дитина, батьки якої на момент її народження були громадянами України, є громадянином України. За різного громадянства батьків, один з яких на момент народження її був громадянином України, дитина має громадянство України; однак, якщо обидва батьки жили за межами України, громадянство дитини, яка народилася за її межами, визначається через письмову згоду батьків.

Дитина, яка є іноземцем або особою без громадянства і яку всиновлюють громадяни України або подружжя, один з якого є громадянином України, а другий – особою без громадянства, стає громадянином України з моменту набрання чинності рішення суду про всиновлення, незалежно від того, проживає вона постійно в Україні чи за кордоном.

За народженням громадянство України набуває новонароджена дитина, знайдена (знайда) на території України, обоє з батьків якої невідомі.

Набуття громадянства України дітьми віком від 14 до 18 років може відбуватися лише за їхньою згодою.

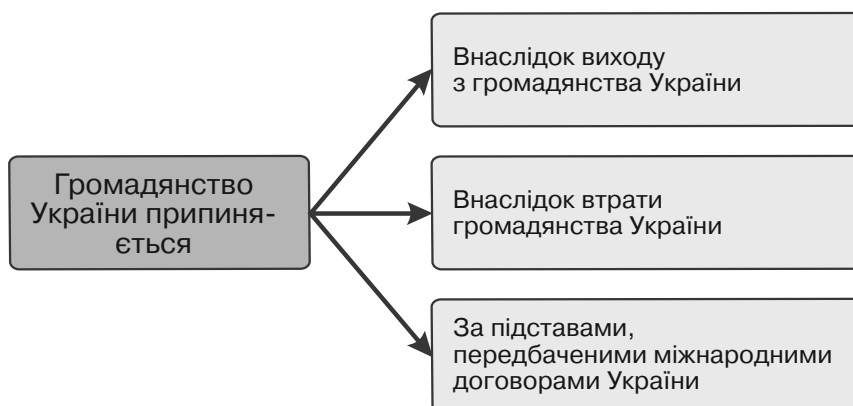
Розв'яжіть ситуацію

Батьки 16-літнього Максима виїхали на постійне місце проживання до Німеччини. Вони вирішили прийняти громадянство Німеччини, а Максим забажав лишити українське громадянство, та його батьки не погодились і подали документи щодо виходу з громадянства України.

Як ви вважаєте, чи має право Максим обирати громадянство? З якого віку дитина може це робити?

4. За яких підстав припиняється громадянство України

Ст. 17 Закону України «Про громадянство України» передбачає такі підстави припинення громадянства України:

Внаслідок виходу з громадянства України (депатріація).

Громадянин України, який відповідно до чинного законодавства України є таким, що постійно проживає за кордоном, може вийти з громадянства України за його клопотанням, яке подається на ім'я Президента України.

Внаслідок втрати громадянства України. Втрата громадянства – автоматичне припинення громадянства за певних умов. Обставини, за якими втрачається громадянство України:

- набуття особою громадянства України внаслідок обману, свідомого подання неправдивих відомостей або фальшивих документів;
- добровільний вступ на військову службу до іншої держави;
- добровільне набуття громадянином України громадянства іншої держави, якщо на момент такого набуття він досяг повноліття.

За підставами, передбаченими міжнародними договорами України. Вихід з громадянства України дітей віком від 14 до 18 років може відбуватися лише за їхньою згодою.

Домашнє завдання

1. Порівняйте пари понять:
 - прийняття до громадянства і поновлення у громадянстві;
 - вихід із громадянства і втрата громадянства.
2. Користуючись матеріалом параграфа або текстом Закону України «Про громадянство України», складіть і запропонуйте класному колективу на наступному уроці ситуацію щодо набуття припинення громадянства**.

§ 10. Конституційні права і свободи людини і громадянина

Наші очікування

- Пояснювати поняття «права і свободи людини».
- Наводити приклади основних прав, свобод та обов'язків людини і громадянина.
- Пояснювати юридичний зміст окремих прав і свобод людини і громадянина.
- Аналізувати правові ситуації щодо прав і свобод людини і громадянина.
- Оцінювати важливість реалізації прав і свобод, і виконання обов'язків.

Проблемне питання

- Чи можлива повна реалізація прав і свобод людиною і громадянином без виконання обов'язків?

1. Права і свободи, проголошені Конституцією України

Реалізація прав і свобод людини і громадянина нині є найважливішою функцією внутрішньої та зовнішньої політики всіх держав світового співтовариства. Саме стан справ у сфері забезпечення прав і свобод особи, їх практичної реалізації є тим критерієм, за яким оцінюється рівень демократичного розвитку будь-якої держави й суспільства в цілому.

Розрізняють природні права людини, тобто пов'язані з існуванням і розвитком, і набуті, що в основному характеризують соціально-політичний статус людини і громадянина (інститут

громадянства, право на участь у вирішенні державних справ тощо). За відсутності у людини свободи вона не може володіти і реально користуватися своїми правами. Саме свобода створює умови для реального набуття прав та їх реалізації. З іншого боку, права людини закріплюють і конкретизують можливість діяти в межах, установлених правовим статусом.

❓ Перевірте себе

Теорія права і правова практика розрізняють поняття «права людини» і «права громадянина». Поясніть різницю між цими поняттями і наведіть приклади з Конституції України до кожного виду прав.

Існує багато підходів до класифікації прав та свобод людини і громадянина.

Права і свободи поділяють також на *основні* (конституційні) і *додаткові* (конкретизуючі). У літературі існують й інші класифікації. Але найпоширенішою і визнаною класифікацією прав і свобод у конституційному праві є їх поділ за змістом і сферою реалізації.

📖 Норма закону

Громадянські (особисті) права – можливості людей, що характеризують їхнє фізичне та біологічне існування, задоволення матеріальних, духовних та деяких інших потреб.

Політичні права – можливості людини і громадянина брати участь у громадському та державному житті, вносити пропозиції про поліпшення роботи державних органів, їхніх

службових осіб та об'єднань громадян, критикувати вади в роботі, безпосередньо брати участь у різних громадських об'єднаннях.

Економічні права – можливості людини і громадянина, що характеризують участь у виробництві матеріальних благ.

Соціальні права – можливості людини і громадянина із забезпечення належних соціальних умов життя.

Екологічні права – права людини і громадянина на безпечне екологічне середовище.

Культурні права – можливості доступу людини і громадянина до духовних цінностей свого народу (нації) та всього людства.

Працюємо разом

У Конституції України (Розділ II «Права, свободи та обов'язки людини і громадянина») визначено такі групи основних прав: *громадянські (особисті), політичні, соціально-економічні*. Деякі науковці окремо називають екологічні та культурні права. Працюючи з текстом Конституції України (див. Додаток до § 9 або безпосередньо текст Розділу II Конституції України), розподіліть статті згідно з даною класифікацією та поясніть зміст окремих статей.

Громадянські (особисті) права	Політичні права	Соціально-економічні права	Екологічні права	Культурні права
Право на життя				

Для допитливих (з історії поняття)

На українських теренах питання прав людини та їх захисту порушувались іще Конституцією П. Орлика 1710 р. Там зазначалося: «Подібно до того, як ясновельможному гетьману з обов'язку його уряду належить керувати й наглядати за порядком щодо всього Війська Запорізького, так само він повинен пильно дбати про те, щоб на рядовий і простий народ не покладали надмірних тягарів, утисків і надмірних вимог, бо підштовхнуті ними (люди), залишивши свої домівки, відходять, як правило, до чужих країв шукати життя кращого, спокійного і легшого».

Остаточне ж становлення прав людини і громадянина як абсолютної соціальної цінності пов'язане з поваленням феодалізму й проголошенням за часів буржуазних революцій свободи людини.

Розв'яжіть ситуацію

Проаналізуйте правові ситуації щодо реалізації прав та свобод людини і громадянина, закріплених Конституцією України.

1. 7-річний Віктор не хотів займатись у спортивній секції, в яку його записали батьки.
2. Дмитро не отримував заробітну платню впродовж 3 місяців.
3. Громадянину іноземної держави Білу відмовили в наданні медичної допомоги.
4. Олені стало відомо, що її сусідка збирає конфіденційну інформацію стосовно особистого життя Олени.
5. Петро вже 4 роки є членом політичної партії.

2. Як реалізувати та захистити права і свободи

Водночас із прийняттям Конституції України був створений механізм її реалізації, зокрема й щодо практичного втілення передбачених прав, свобод та обов'язків.

Норма закону

Правовий механізм – сукупність різних гарантій і дій, відповідний процес, завдяки якому громадяни, що мають певне право, свободу чи обов'язок, досягають цілей, інтересів, благ, передбачених нормами Конституції.

Із цього визначення випливає, що механізм реалізації прав, свобод і обов'язків людини і громадянина – категорія, надзвичайно об'ємна й широка, тому що охоплює не тільки юридичні, а й політичні, економічні, ідеологічні та інші явища.

Механізм реалізації прав, свобод і обов'язків передусім складається з гарантій їх забезпечення. Гарантії – це такі зобов'язання держави, які сприяють здійсненню прав і свобод людини, забезпечують їх охорону. Вони диференціюються на особисті, політичні, економічні, ідеологічні та юридичні.

Працюємо разом

Ознайомтеся з гарантіями забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Опрацювавши статті Конституції, наведіть по три приклади прав і свобод до кожної з гарантій їх реалізації.

Особисті гарантії – власні можливості людини і громадянина щодо захисту своїх прав, свобод, законних інтересів і обов'язків.

Під *політичними гарантіями* слід розуміти політичний плюралізм і свободу політичної діяльності, що не заборонена законом.

Найголовнішими *економічними гарантіями* слід уважати конституційні положення про рівність усіх форм власності та їх захист державою.

До *ідеологічних гарантій* у більшості випадків відносять: ідеологічну багатоманітність суспільного життя, відсутність державної (обов'язкової) ідеології та цензури.

Юридичні гарантії – державно-правові засоби, які забезпечують здійснення та охорону прав, свобод і обов'язків людини і громадянина.

Першочерговим напрямком реалізації прав і свобод є необхідність навчити громадян захищати свої права. Саме тому Конституція України надає *право будь-якими, не забороненими законом, засобами захищати свої права і свободи* від порушень і протиправних посягань, а ст. 57 гарантує *право знати свої права і обов'язки*, вважає нечинними закони та інші нормативно-правові акти, що визначають права та обов'язки громадян, але не доведені до відома населення. Для здійснення правової допомоги в Україні діє *адвокатура*. Певна річ, функції захисту прав і свобод людини й громадянина покладаються не тільки на адвокатуру. Відповідні повноваження у цій сфері мають *органи прокуратури, суду, СБУ, внутрішніх справ* і т. д. З формуванням в Україні громадянського суспільства зростає кількість недержавних правозахисних органів, якісно поліпшується їхня діяльність. Державний контроль у зазначеній сфері покладається майже на всі державні органи. Так, відповідно до ст. 102 Конституції *Президент України* є гарантом державного суверенітету, територіальної цілісності, додержання Конституції, прав і свобод людини і громадянина, а згідно зі ст. 116 *Кабінет Міністрів України* вживає заходів щодо забезпечення прав і свобод людини і громадянина. Громадський контроль покладається і може здійснюватися політичними партіями, масовими демократичними об'єднаннями, засобами масової інформації, органами місцевого самоврядування.

Конституція України створила принципово нову та досконалішу модель механізму реалізації прав, свобод і обов'язків людини і громадянина.

Для допитливих (з історії поняття)

Швейцарія виявилась останньою країною Європи і чи не однією з останніх у світі, що визнала виборчі права за жінками. Це сталося лише на референдумі в червні 1971 р., через 12 років після того, як на референдумі у 1959 р. така пропозиція була відхилена.

У світі створений міжнародно-правовий механізм захисту прав і свобод людини, що охоплює міжнародні організації та установи, які безпосередньо розглядають питання, пов'язані з порушенням прав і свобод людини.

Ці структури активно діють на світовому просторі. Наприклад, за розпорядженням Верховного комісара ООН з прав людини встановлено «лінію прямого зв'язку з питань прав людини» – постійно діючу лінію факсимільного зв'язку, яка дозволяє Центру з прав людини ООН контролювати надзвичайні ситуації в галузі порушень прав людини.

3. Які обов'язки закріплює Конституція України

Основні права громадян нерозривно пов'язані з їхніми обов'язками. Щоб людина могла успішно реалізувати свої права, отримувати від суспільства певні матеріальні й духовні блага, вона повинна виконувати покладені на неї обов'язки, віддавати суспільству свою працю, свої зусилля, піклуватися про державні та громадські справи.

Норма закону

Обов'язки людини і громадянина – закріплені Конституцією України вимоги, які пред'являються кожній людині та громадянину, аби він діяв певним, чітко визначеним конституційною нормою чином (або утримувався від вчинення відповідних дій) для забезпечення інтересів суспільства, держави, інших людей.

Конституційні права, свободи та обов'язки, що їх несе громадянин перед державою, перед іншими громадянами, в поєднанні з конституційними принципами й гарантіями становлять *конституційний статус особистості* в Україні.

Основні обов'язки громадян закріплює Конституція України. Як і права, обов'язки теж можна класифікувати за видами, наприклад за змістом і сферою застосування.

Працюємо разом

Наведіть приклади обов'язків та класифікуйте їх.

?

?

?

?

?

?

Доповніть список обов'язків, користуючись Розділом II Конституції України.

Перевірте себе

Чи важливе виконання людиною і громадянином своїх конституційних обов'язків? Як вони пов'язані з реалізацією прав і свобод самої особи чи інших осіб?

Домашнє завдання

1. Уявіть, що в Конституції України містяться не права і обов'язки громадян, а тільки права. Спрогнозуйте можливі наслідки.

2. Якби ви самостійно укладали Конституцію, яке право людини ви б визначили як фундаментальне та головне?

§ 11. Право на освіту в Україні

Наші очікування

- Пояснювати юридичний зміст права на освіту в Україні.
- Наводити приклади навчальних закладів, в яких можна здобути середню освіту й розповідати про їхні відмінності.
- Називати учасників навчально-виховного процесу, описувати, використовуючи положення нормативних актів, їхні окремі права і обов'язки.
- Моделювати та розв'язувати правові ситуації, пов'язані з правами і обов'язками учасників навчально-виховного процесу.

Проблемне питання

- Як ви вважаєте, освіта – це право чи обов'язок?

1. Право на освіту в Україні

Одним із важливих надбань людства, яке знайшло своє закріплення в міжнародно-правових актах, а також Конституції України, є право на освіту. Водночас Конституція покладає на дітей обов'язок отримати повну загальну середню освіту. Сьогодні для того, щоб бути всебічно розвинутою людиною, необхідно здобути освіту та постійно поповнювати свої знання. Сучасне життя як ніколи потребує ерудованих людей з високим професійним рівнем. Знання допомагають людям реалізувати здібності, бути конкурентоспроможними.

Освіта як окрема сфера взаємовідносин у суспільстві регулюється різними нормативно-правовими актами і насамперед Конституцією України, Законами України «Про освіту», «Про загальну середню освіту», «Про вищу освіту» тощо.